

Š T Ú D I E

OSLOBODENIE ALEBO OBSADENIE?

VOJENSKÁ, FINANČNÁ A OBČIANSKA SPRÁVA NA ZNOVUOBSADENOM ÚZEMÍ UHORSKA V OBDOBÍ VEĽKEJ TURECKEJ VOJNY (1683 – 1699)

Na počesť Joachima Bahlckeho

GÉZA P Á L F F Y

PÁLFFY, Géza. Liberation or Occupation? Military, financial, and civil administration in recaptured Hungary during the Great Turkish War, 1683–1699. *Historický časopis*, 2022, 70, 4, pp. 581–608, Bratislava.

Due to European diplomatic and military cooperation, the Great Turkish War, lasting from 1683 to 1699, resulted in the nearly complete recapture of Hungary from Ottoman rule. Only Banat remained in Ottoman hands until 1718. Although the events of the long war are known in detail, little research has been dedicated to what hardships and conflicts the recaptured territories encountered during the organization of the military and financial, followed by the civil and ecclesiastical administration. The present study aims to focus on these issues by synthesizing the research results of the past decades. It presents the challenges of the reconstruction that began during the war, as well as the conflicts among the military, financial, and civil authorities. During the Great Turkish War, the fate of Hungary was determined primarily by the interests of the Habsburg standing army, the Aulic Chamber (Hofkammer), and the Viennese court. This was also reflected by the fact that Leopold I convened the Hungarian diet only once, at the end of 1687. During the war, the Hungarian political elite, therefore, had very little say in the shaping of events and the new administration of the country. For this reason, the revival of civil and ecclesiastical institutions could only commence very slowly and in the face of great difficulties in the liberated areas, which were under close control from the military and financial points of view. Consequently, a part of the country's population often regarded the liberation as occupation by the imperial generals, war commissioners, and chamber officials, and even as a series of devastations caused by the Habsburg forces. The recapture of the historical state of Hungary was, therefore, not without fierce political, social, and religious debates. Paradoxically enough, the Great Turkish War fundamentally contributed to the outbreak of the first independence movement in the history of Hungary, the War of Independence (1703–1711) led by Francis II Rákóczi.

Key words: Habsburg Monarchy. Ottoman Empire. Hungary. Great Turkish

War (1683–1699). Habsburg standing army. The Aulic Chamber. Viennese court. Emperor Leopold I. Military, financial, civil and ecclesiastical administration. War of Independence of Francis II Rákóczi (1703–1711).

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2022.70.4.1>

1. Úvod: Druhá veľká turecká vojna Uhorska¹

Veľké vojenské ťaženie, ktoré začalo roku 1683, bolo v dejinách Uhorska už druhou dlhou protitureckou vojnou. Prvá sa odohrala ešte v rokoch 1591 – 1606, keď Osmani obsadili ďalšie dôležité hrady (roku 1596 Jäger, 1600 Kanižu, dočasne 1594 Ráb).² Dlhá turecká vojna (v maďarskej [aj v slovenskej, pozn. prekl.] odbornej literatúre pätnásťročná vojna, po nemecky *der lange Türkenkrieg*, anglicky *Long Turkish War*) bola prvým moderným vojnovým konfliktom a zároveň aj obdobím, ktoré zásadným spôsobom zmenilo ranonovoveké uhorské dejiny. Na jednej strane na poldruha desaťročia vzplanuli boje prakticky v každom regióne Karpatskej kotliny, počnúc Chorvátskom cez Podunajsko až po Sedmohradsko. Osmani a Habsburgovci si v tomto období merali sily v celom rade každoročne sa opakujúcich ťažení, v ktorých mobilizovali obrovské vojenské mašinerie. Na druhej strane tieto ťaženia spôsobili nesmierne pustošenie, ktoré zanechalo trvalé stopy na sídelnej sieti a na úkor Maďarov pretvorilo aj etnické pomery regiónu. Ani najodolnejšie obyvateľstvo nemohlo bez ujmy prežiť pravidelné každoročné presuny a prezimovávanie mnohotisícových armád, vystrábiť sa z požiarov spojených s bojovými akciami a z následných epidémií a hladomorov. Za niekoľko rokov sa bojové teritórium úplne vyčerpalo, na niektorých miestach dosiahli straty až 60 – 70 percent, čo sa už prakticky nikdy nedalo úplne vrátiť do pôvodného stavu.³

1 Táto štúdia bola napísaná vďaka podpore výskumného projektu Lendület, ktorú získala bádateľská skupina Svätá koruna („Lendület“ *Szent Korona Kutatócsoport*) Historického ústavu Filozofického bádateľského centra (ELKH BTK TTI, Budapest). Ďakujem za cenné rady Péterovi Dominkovitsovi, Lajosovi Gecsényimu, Zoltánovi Gózsymu, Istvánovi Kenyeresovi, Bélovi Vilmosovi Mihalikovi, Istvánovi H. Némethovi, Andrásovi Orossovi, Dánielovi Siptárovi a Szabolcsovi Vargovi.

Poznámka prekladateľky: Termín Osman, Turek, osmanský a turecký pokladáme za synonymá, aj keď odborná literatúra preferuje presnejšie označenie Osman. V texte dodržiavame formu, akú uvádza v pôvodnom príspevku autor.

2 Najdôležitejšie monografie, ktoré sa venujú téme: NIEDERKORN, Jan Paul. *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)*. Wien, 1993; TÓTH, Sándor László. *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000; BAGI, Zoltán Péter. *A császári-királyi mezői hadsereg a tizenöt éves háborúban: Hadszervezet, érdekvényesítés, reformkísérletek*. Budapest, 2011; BAGI, Zoltán Péter. *Stories of the Long Turkish War*. Beau Bassin, 2018.

3 SZAKÁLY, Ferenc. Die Bilanz der Türkenherrschaft in Ungarn. In: *Acta Historica Aca-*

Druhá dlhá alebo veľká turecká vojna (1683 – 1699, v maďarskej literatúre označovaná ako *oslobodzovacia/znovuobsadzovacia vojna*, nemecky *der Große Türkenkrieg*, anglicky *Great Turkish War*) sa v mnohých aspektoch, tak charakterom, ako aj negatívnymi dôsledkami, veľmi podobala na predchádzajúcu. Priebeh udalostí podrobne opísal maďarský i zahraničný výskum,⁴ pričom v poslednej dobe vzniklo niekoľko monografií aj o hlavných aktéroch udalostí.⁵ Výskum sa len málo alebo len v úzko regionálnom pohľade zameriaval na otázku, za akých ťažkostí a konfliktov sa po vyhnaní Turkov mohla rozbehnúť na znovuobsadených územiach najprv vojenská a finančná, neskôr aj občianska a cirkevná správa. Výnimku tvorí nemecká sumarizačná práca Joachima Bahlckeho z roku 2006,⁶ v ktorej by sme týmto príspevkom chceli pokračovať, a zároveň ho tým

demiae Scientiarum Hungaricae, 1988, roč. 34, s. 63 – 77; PÁLFFY, Géza. The Impact of the Ottoman Rule on Hungary. In: *Hungarian Studies Review*, 2001, roč. 28, s. 109 – 132; PÁLFFY, Géza. *Hungary between Two Empires 1526–1711*. Bloomington, 2021, s. 113 – 121.

- 4 Najdôležitejšie sumarizačné práce maďarskej historiografie z posledných desaťročí: SUGÁR, István. *Lehanyatlik a török félhold*. Budapest, 1983; VARGA, J. János. *A fogyo félhold árnyékában: A török kiűzése Magyarországról*. Budapest, 1986; NAGY, László. *A török világ végnapjai Magyarországon*. Budapest, 1986; SZAKÁLY, Ferenc. *Hungaria eliberata: Die Rückeroberung von Buda im Jahr 1686 und Ungarns Befreiung von der Osmanenherrschaft (1683–1718)*. Budapest, 1987; VÁRKONYI, Ágnes R. *Magyarország visszafoglalása 1683–1699*. Budapest 1987; SZITA, László, ed. *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. Pécs, 1989; DOMOKOS, György. A törökellenes visszafoglaló háború (1683–1699). In: MÉSZÁROS, Kálmán, ed. *Magyarország hadtörténete II: Az oszmán hódítás kora 1526–1718*. Budapest, 2020, s. 405 – 446; najnovšia zahraničná sumarizujúca práca: HOCHEDLINGER, Michael a Rolof van HÖVELL TOT WESTERFLIER, ed. *The Great Turkish War of 1683–1699*. Rotterdam, 2022.
- Najdôležitejšie edície prameňov k vojne: BARISKA, István, HARASZTI, György a János J. VARGA, ed. *Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718: A török kiűzésének európai levéltári forrásai. 1–2*. Budapest, 1987; FELHŐ, Ibolya, TRÓCSÁNYI, Zsolt, ed. *Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718: A török kiűzésének hazai levéltári forrásai*. Budapest, 1987; SZITA, László, ed. *Budától–Belgrádig: Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez*. Pécs, 1987; SZITA, László, ed. *A törökök kiűzése a Körös–Maros közéről 1686–1695*. Gyula, 1995; SZITA, László a Gerhard SEEWANN, ed. *A legnagyobb győzelem: Dokumentumok az 1697. évi török elleni hadjárat és a zentai csata történetéhez*. Pécs; Szigetvár, 1997; SZITA, László a Gerhard SEEWANN, ed. *A karlócai béke és Európa: Dokumentumok a karlócai béke történetéhez 1698–1699*. Pécs, 1999; TÓTH, Ferenc, ed. *Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine*. Paris, 2017; OROSS, András, ed. *Udvári kamarai tanácsosok jelentései a Magyar Királyság törököktől visszafoglalt területeiről (1687–1690)*. Szeged, 2021.
- 5 OROSS, András. *EUrópa GÉNiusza: Savoyai Eugén élete és kora (1663–1736)*. Pécs; Budapest, 2019; BAGI, Zoltán Péter. *Türkenlouis: Bádeni Lajos (1655–1707)*. Pécs; Budapest, 2019; TÓTH, Ferenc. *A hercegség nélküli herceg: Lotaringiai Károly (1643–1690)*. Pécs; Budapest, 2021.
- 6 BAHLCHE, Joachim. *Hungaria eliberata? Zum Zusammenstoß von altständischer Libertät und monarchischer Autorität in Ungarn an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert*. In:

pozdraviť pri príležitosti jeho 60. narodenín. Naša prehľadová štúdia by zároveň chcela inšpirovať ďalší systematický výskum a upozorniť na skutočnosť, že oslobodenie územia historického Uhorska habsburskými armádami a znovuzavedenie verejnej správy vôbec nebolo oprosté od protirečení.

2. Len dva snemy v priebehu štvrtstoročia (1681, 1687)

Druhá veľká turecká vojna sa vo viacerých aspektoch významne odlišovala od predchádzajúcej z prelomu 16. a 17. storočia. Na jednej strane jej konečný dôsledok – oslobodenie takmer celého územia Uhorska – bol tak pre Habsburgovcov, ako aj pre Uhrov mimoriadne vážnym úspechom. Na druhej strane zásadným rozdielom bolo aj to, že uhorská politická elita sa pri usmerňovaní udalostí takmer vôbec nedostala k slovu. Práve naopak, pri bojových operáciách uhorskí velitelia zohrali len obmedzené úlohy, nakoľko hlavné slovo mali cisársko-kráľovskí generáli cudzieho pôvodu. Na úplne rozdielnu politickú klímu poukazuje už samo osebe fakt, že kým v rokoch 1591 – 1606 uhorský snem zasadal prakticky nepretržite (11-krát) a prijal množstvo zákonov, v posledných dvoch desaťročiach 17. storočia zvolal Leopold I. uhorské stavy len v dvoch prípadoch (roku 1681 do Šopronu a roku 1687 do Prešporka).⁷ Porady (*concurus*) zvolané v 90. rokoch palatínom Pavlom Esterházym (1681 – 1713) do Viedne alebo do Prešporka prejednávali najmä daňové záležitosti a diétu (snem) mohli suplovať len čiastočne.⁸

Absencie snemov mali v prvom rade politické dôvody. V čase Wesselényiho sprisahania (1667 – 1671) sa naštobil systém kompromisov medzi viedenským dvorom a uhorskými stavmi, ktorý pretrvával viac ako pol storočia od roku 1608, a bol dokonca niekoľkokrát potvrdený (1622, 1647).⁹ Po vojenskom potlačení hnutia zo strany viedenského dvora nasledovali v rámci centralizačných snáh vážne reštrikcie a vybudovanie takej novej správy (predovšetkým zriadenie gubernia v roku 1673), ktorá úplne zrušila dovtedajšie dvojité (centrálne a stavovské) vládnutie. V 70. rokoch 17. storočia sa však ukázalo, že toto narušenie rovnováhy bolo pre obe strany nielen nevýhodné, ale priamo odsúdené na neúspech. Uhorské kráľovstvo malo aj napriek obmedzenej suverenite osobitné

MAŤA, Petr a Thomas WINKELBAUER, ed. *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740: Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*. Stuttgart, 2006, s. 301 – 315.

7 BÉRENGER, Jean a Charles KECSKEMÉTI. *Parlement et vie parlementaire en Hongrie 1608–1918*. Paris, 2005; FAZEKAS, István, GEBEL, Sándor a Tamás PÁLOSFALVI. *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig*. Budapest, 2020, s. passim.

8 IVÁNYI, Emma. *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713)*. Budapest, 1991, s. 149 – 172.

9 PÁLFFY, Géza. Jahrhundert von Trennungen und Ausgleichen: Die Geschichte des Königreichs Ungarn im 17. Jahrhundert in einem neuen Licht. In: *Historisches Jahrbuch*, 2017, roč. 137, s. 248 – 267.

právne postavenie v rámci Habsburskej monarchie, ktoré sa nedalo zrušiť ani prostriedkami absolutizmu, ani cisárskymi regimentmi, násilnou protireformáciou či zavádzaním nových daní bez súhlasu stavov. Pred represáliami sa do oblastí za Tisou uchýlilo veľké množstvo šľachty a vojakov (z toho pochádza maďarské označenie *bujdosók* [skrývajúci sa], inak *kuruci*).¹⁰ Títo vyvolali roku 1672 povstanie, ktoré dosiahlo čiastočné úspechy voči cisárskym vojskám. V tejto situácii ani pre *Hofburg* nebolo iného východiska než nové vyrovnanie.

Približná rovnováha medzi dvorom a stavmi sa napokon vytvorila na šopronskom sneme v roku 1681.¹¹ Už k štvrtému vyrovnaniu v priebehu 17. storočia dopomohla aj medzinárodná situácia: na západe Francúzi opäť vstúpili do vojny proti Habsburgovcom, Osmani sa zas zdráhali opätovne predĺžiť mier uzavretý roku 1664 vo Vašvári. Dôležitú úlohu však zohrávali aj vnútropolitické pomery. Na jednej strane reálne zmyšľajúci politicko-vojenský vodcovia vo Viedni uznali, že ďalšími nerozvážnymi opatreniami môžu dosiahnuť v krajnom prípade aj úplný príklon uhorských stavov na stranu Turkov.¹² Na druhej strane úspechy kuruckých povstalcov, od roku 1679 pod vedením uhorského aristokrata Imricha Thökölyho, znamenali z vojenského hľadiska stále väčšiu hrozbu.¹³ Na tretej strane aj uhorská politická elita stále viac túžila po obnovení predchádzajúceho mieru a rovnováhy. V tomto je možné vyzdvihnúť činnosť Juraja Szelepcsényiho, ostrihomskeho primasa a od roku 1670 do roku 1681 aj kráľovského miestodržiteľa, ďalej Pavla Esterházyho, chorvátskeho bána Mikuláša Erdődyho, strážcu kráľovskej koruny Štefana Zichyho a v Hornom Uhorsku Štefana Csákyho.¹⁴ Hoci prelát bol jedným z vrcholných predstaviteľov ozbrojenej rekatolizácie, otvorené centralizačné snahy dvora sa snažil čo najviac obmedziť. Významnú väčšinu uhorskej aristokracie primäl k vyjednaniu Esterházy svojou šikovnou organizačnou prácou.

Rovnováha sa roku 1681 v Šoproni dala nastoliť aj za týchto okolností len po siedmich mesiacoch tvrdých vyjednávaní. Oproti 60. rokom boli tajní radcovia

10 KÓNYA, Peter, ed. *Doba kuruckých bojov / Kuruc küzdelmek kora*. Prešov, 2014; KÓNYA, Peter. *Pod zástavou kurucov. Protihabsburské povstania v Uhorsku v r. 1670 – 1711*. Prešov, 2015.

11 NÉMETH, Sándor. *Az 1681. évi országgyűlés*. Budapest, 1915; BÉRENGER, Jean. *Les «Gravamina»: Remontrances des diètes de Hongrie de 1655 a 1681*. Paris, 1973, s. 269 – 319.

12 MICHELS, Georg B. *The Habsburg Empire under Siege: Ottoman Expansion and Hungarian Revolt in the Age of Grand Vizier Ahmed Köprülü (1661–76)*. Montreal, 2021.

13 BENCZÉDI, László, ed. *A Thököly felkelés és kora*. Budapest, 1983; KÓNYA, Peter, ed. *Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie / Thököly Imre gróf és felkelése*. Prešov, 2009.

14 Novšie práce: TUSOR, Péter. „Et a pensare al successore in caso“. Szelepcshény György és a rendi szervezkedés (Egy nunciusi jelentés forrásértéke). In: *Levéltári Közlemények*, 2021, (v tlači); BARTA, János M. „...valamely Istenét, vallását, Királyát és hazáját igazán szerető nemes ember...“ *Egy 17. századi főnemes, gróf Csáky István országbíró pályaképe*. Budapest, 2021, s. 151 – 204.

v tomto prípade ochotní viac brať do úvahy názory uhorských radcov. Signálom opätovného nastolenia stavovskej ústavy a predchádzajúceho duálneho vládneho systému bolo, že po roku 1655 stavy mohli v osobe Pavla Esterházyho opäť zvoliť palatína (zák. čl. 1). Leopold I. oficiálne zrušil gubernium (zák. čl. 2) a znovunastolil kompetencie Uhorskej rady (zák. čl. 4). Popritom zaručil stavovské a šľachtické slobody (zák. čl. 10) a obnovil fungovanie krajinských súdov (zák. čl. 28). Pre protestantskú šľachtu bolo významným úspechom čiastočné uznanie slobody vierovyznania (zák. čl. 25 – 26), ako aj odvolanie cudzích komorských úradníkov (zák. čl. 13). Okrem toho sa zrušili aj nové dane (zák. čl. 12). Zákonné články však vo viacerých prípadoch vyjadřili len želanie stavov, realizovanie nariadení trvalo v niektorých prípadoch viac rokov, či dokonca desaťročí, nakoľko karty v roku 1683 zamiešala veľká turecká vojna.

Súhrnne to všetko znamenalo, že stavy dokázali svoju úlohu v správe Uhorska získať vo väčšej časti späť aj po roku 1681 potom, ako sa rozišli s dvorom a napriek zosilneniu jeho centralizačných snáh. Bol to však len dočasný výsledok. Leto 1683 totiž znamenalo nový zvrät, pretože po nástupe Osmanov sa tak viacerí aristokrati, ako aj niektoré slobodné kráľovské mestá vzdali veľkovezírovi Kara Mustafovi a vojskám Imricha Thökölyho, ktoré ho podporovali. Aj keď bola väčšina z nich v priebehu roku 1684 amnestovaná,¹⁵ na toto nové zaváhanie uhorskej elity už viedenský dvor len ťažko vedel zabudnúť. Tak až po ukončení tureckých vojen Leopold I. – to nie je omyl – len v jenom prípade zvolal stavy, koncom roka 1687, a aj to predovšetkým preto, aby zabezpečil dedičstvo trónu pre svojho syna arcikniežaťa Jozefa a jeho korunováciu za uhorského kráľa. Na to totiž mohol dať súhlas len snem.

Snahy dynastie sa napokon, aj keď nie ľahko, predsa len naplnili. Na začiatku novembra 1687, na sneme v Prešporke na odporúčanie hornej komory – ešte plná nadšenia zo znovuobsadenia Budína v septembri 1686¹⁶ – aj dolná komora prijala uhorské nástupníctvo rakúskej vetvy Habsburgovcov v línii po meči (zák. čl. 2 – 3).¹⁷ Zároveň bola zrušená tzv. klauzula Zlatej buly o odboji (zák. čl. 4) a 9. decembra bol deväťročný arciknieža Jozef korunovaný za následníka trónu. Napriek tomu si stavy aspoň formálne uchránili väčšinu svojich pozícií, ktoré zakotvili vo vyrovnaní v roku 1681.

V skutočnosti však počas vojny v prvom rade diktovali hlavne zbrane: oproti cisárskym generálom a komorským úradníkom mali stavy len obmedzený ma-

15 VARGA, J. János. *Válaszúton: Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*. Budapest, 2007, s. 115 – 135, 218 – 228.

16 VÁRKONYI, Ágnes R. *Buda visszavívása, 1686*. Budapest, 1984; BARTA, János ifj. *Budavár visszavétele*. Budapest, 1985; SZAKÁLY, Ferenc, ed. *Buda visszafoglalásának emlékezete 1686*. Budapest, 1986.

17 FRAKNÓI, Vilmos. *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/88-ik évi országgyűlésen*. Budapest, 1922.

névrovací priestor, o čom ešte budeme hovoriť. Obzvlášť preto, lebo stavovské inštitúcie boli už sčasti zastaralé, a preto sa napríklad v rokoch 1688 – 1690 prikrčilo k preorganizovaniu Uhorskej dvorskej kancelárie vo Viedni na modernú inštitúciu.¹⁸ Aj keď v nasledujúcom období – napriek viacerým urgenciám uhorských stavov – Jozef I. zvolal zasadnutie snemu až o dve desaťročia neskôr, na jar 1708, hlavní predstavitelia magnátov a prelátov už na konci 80. rokov vyjadrili svoj názor na nové riadenie znovuobsadenej krajiny.

3. Nové plány na obnovu oslobodenej krajiny

Hlavnou otázkou v priebehu oslobodzovania Uhorska bolo, že ako a v akých rámcoch sa v budúcnosti uskutoční usporiadanie krajiny. V tejto súvislosti sa záujmy viedenského dvora, resp. uhorských stavov, ako aj rôznych spoločenských skupín diametrálne odlišovali.¹⁹ Všetko sa skvele odzrkadľuje v plánoch, ktoré vznikali o budúcej obnove krajiny a jej správe v priebehu rokov po prešporskom sneme v roku 1687.

Viedenský dvor politizoval z pozície vojenskej sily, pričom významne preceňoval svoje vojenské úspechy a na druhej strane podceňoval hĺbku uhorských problémov. Myslel si, že v riadení Uhorska, ktoré sa dostalo medzi dedičné kráľovstvá Habsburgovcov, môžu výrazne obmedziť pozície stavov. O tom svedčia veľkorysé plány obnovy (*Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn*), ktoré vypracovala sedemčlenná komisia pod vedením rábskeho biskupa Leopolda Kollonitscha v čase od júla 1688 do novembra 1689.²⁰ Napriek tomu najnovšie výskumy potvrdzujú, že koncepcia o budúcej právnej, cirkevnej, politickej, vojenskej a hospodárskej správe Uhorského kráľovstva v rozsahu 500 strán obsahovala mnoho pozitívnych prvkov, ktoré sa snažili o modernizáciu krajiny. Tieto však hodľali realizovať v prísnej podriadenosti základným záujmom monarchie, čo by znamenalo ďalšie posilnenie pozícií dvora v oblasti vojenstva, zahraničnopolitických a finančných záležitostí. Drastické centralizačné metódy uplatňované v 70. rokoch 17. storočia – snád' s výnimkou podpory katolicizmu – už v plánoch nedostali priestor. Kollonitsch však pokladal za potrebné zapojiť aj šľachtu do znášania verejných tiarch, ochraňovať sedliactvo, ktoré utrpelo veľké straty počas vojen a tiež prísne stanovenie hraníc zemepanských povinností. Zároveň za prospešné pokladal osídlenie vyľudnených teritórií nielen Nemcami, ale aj

18 FAZEKAS, István. *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*. Budapest, 2021, s. 273 – 293.

19 BAHLCKE, J. *Hungaria eliberata*.

20 HODSON, Brian A. The development of Habsburg policy in Hungary and the Einrichtungswerk of Cardinal Kollonich, 1683–90. In: *Austrian History Yearbook*, 2007, roč. 38, s. 92 – 107; KALMÁR, János – VARGA, J. János, ed. *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn (1688–1690)*. Stuttgart, 2010.

Maďarmi a inými národnostnými skupinami, ktoré by dostali daňové úľavy a usiloval aj o vypracovanie civilného a trestného zákonníka.

Návrh, ktorého ciele boli vo veľkej väčšine pozitívne, sa však v jednej veľmi dôležitej veci zásadne mýlil: rozmyšľal v hraniciach zväčšeného teritória Habsburskej monarchie a v rámci toho nevyhodnotil správne skutočnú silu stavov Uhorského kráľovstva a jej šľachty, húževnato lipnúcej na svojich výsadách. Nemal celkom jasné predstavy ani o situácii más, ktoré sa v dôsledku pretrvávajúcej vojny od 60. rokov dostávali na perifériu spoločnosti, ani o vážnom, počas vojny získanom vplyve cisárskych generálov, ktorí si taktiež nárokovali časti zo zisku znovuoslobodených teritórií a ich úžitkov. *Einrichtungswerk* bol príliš zahľadený do budúcnosti v situácii, keď ešte prebiehali boje veľkej vojny.

Návrh komisie vedenej palatínom Pavlom Esterházym v septembri 1688 (tzv. uhorský *Einrichtungswerk*) bol zase až príliš zahľadený do minulosti.²¹ Na oplátku za vážne stavovské ústupky snemu z roku 1687 sa snažil opätovne zaviesť krajinské zriadenie z obdobia po roku 1526 v modernizovanej forme. Hlavnú úlohu tu mal zohrať palatínom vedený (prešporský alebo budínsky) centrálny správny a súdny orgán, ktorým mala byť Uhorská kráľovská rada, rovnocenná s viedenskou Tajnou radou. Zároveň by sa bola opätovne nastolila predmoháčska funkcia pokladníka, v novovybudovanej protitureckej hraničnej obrane by sa obnovila inštitúcia banátov, pričom sa počítalo aj s postavením približne tisícovej stálej uhorskej regulárnej armády. V súlade s posilnením stavovskej príslušnosti v 17. storočí v návrhu dostala významné miesto ochrana stavovských a šľachtických výsad. Komisia síce súhlasila so zdanením armalistov a šľachticov žijúcich na poddanských usadlostiach, ako aj so sprísnením udeľovania šľachtictva, predsa však vyzdvihla, že Uhorsko je krajinou šľachty.

Aj keď návrh uhorských stavov obsahoval viacero modernizačných prvkov a plánov na urýchlenú obnovu vojnou zničenej krajiny, z väčšej časti by tieto opatrenia slúžili v prospech magnátov. Podobne ako Kollonitschov návrh, aj stavovská koncepcia sa mýlila v jednej veľmi dôležitej veci: nechcela si uvedomiť tie zásadné zmeny, ktorých výsledkom bolo, že Uhorské kráľovstvo sa po roku 1526 stalo veľmi dôležitou, a práve preto prísne sledovanou časťou Habsburskej monarchie (jej obrannou baštou a zároveň potravinovou komorou).²² Dokonca ani na to neprihliadala, že aj oslobodenie Uhorska bolo možné len s pomocou vojsk habsburskej dynastie a v medzinárodnej koalícii.

Oba návrhy v podstate vynikajúco poukazovali na to, že dualistické spravovanie štátu, nastolené na diéte v Šoproni roku 1681, nie je možné zrušiť ani

21 IVÁNYI, Emma. Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervszéke az ország új berendezkedésével kapcsolatban. In: *Levéltári Közlemények*, 1971, roč. 42, s. 137 – 160.

22 PÁLFFY, Géza. *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. New York, 2009, s. 89 – 155, etc.

zo strany dvora, ani zo strany stavov. Ale ani v tieni mnohotisícových vojsk, dokonca ani pri uznaní dedičnosti kráľovstva neexistovala skutočná možnosť na anektovanie Uhorského kráľovstva do Habsburskej monarchie, ale zároveň ani na rozhodnejšie uvoľnenie vzájomnej úzkej spätosti. Počas vojny sa teda mohli realizovať len tie časti návrhov, v ktorých sa dvoru a stavom po dlhších či kratších diskusiách podarilo nájsť kompromis. Napríklad spomenutá modernizácia Uhorskej dvorskej kancelárie: preorganizovaná inštitúcia fungovala síce v cisárskom hlavnom meste, ale pod vedením uhorskej elity. Z dlhodobejšej perspektívy potom v prvej tretine 18. storočia mnoho návrhov z projektov – najmä v nepriamej forme – zohralo úlohu v reorganizácii správy a života Uhorského kráľovstva.

4. Vojenská a finančná správa vojnovkej krajiny

Veľká turecká vojna z konca 17. storočia sa okrem vyššie opísaných skutočností ešte v jednej veci líšila od vojny pred storočím. Keďže viedenský dvor pokladal zbraňou vybojované územia získané od Osmanov za nové akvizície (neoaquisitiones), tieto spadali počas vojny najskôr pod vojenský dohľad, neskôr pod správu komory. Tomu napomáhala viacero skutočností. Na jednej strane sa v 80. a 90. rokoch 17. storočia asi 50 – 60 000 vojakov z asi 70 – 100 000 stálej habsburskej armády permanentne zdržiavalo na uhorskom bojovom území.²³ Čo do počtu a stálosti to bola oveľa väčšia vojenská prítomnosť, ako pred sto rokmi. Zásobenie týchto mužstiev bolo pre velenie prvoradou úlohou, nadradenou nad všetky ostatné, čo však pre obyvateľstvo územia znamenalo obrovskú záťaž a zároveň vyžadovalo aj vážnu hmotnú spoluprácu ostatných stredoeurópskych provincií monarchie.

Na druhej strane, do 90. rokov 17. storočia mnoho väčších tureckých hradov sa habsburskému veleniu podarilo získať nie dobytím, ale dlhodobým blokovaním, stačí spomenúť Stoličný Belehrad (1688), Szigetvár (1689), Kanižu (1690), Varadín (1692) či Gyulu (1695). To znamenalo, že hoci cisárske vojská už v septembri 1688 obsadili Belehrad, dokonca v nasledujúcom roku získali aj severné územia Srbska a západné časti Bulharska, predsa do polovice 90. rokov tu boli dislokované, respektíve pravidelne zimovali početné jazdecké i pešie pluky. Ich zásobenie a zaopatrenie bolo z väčšej časti potrebné zabezpečiť priamo na bojisku, pričom stavovským vodcom Uhorského kráľovstva Dvorská vojenská rada nedovoľovala zasahovať do rozhodnutí. Oslobodené územia kráľovstva tak kvôli obchádzaniu uhorskej elity zostávali z väčšej časti pod vojenskou vládou. Takáto situácia sa v predchádzajúcich protitureckých vojnách nikdy nevyskytla.

23 HOCHEDLINGER, Michael. *Austria's Wars of Emergence: War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683–1797*. London, 2003, s. 104; ZACHAR, József. *Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792*. Budapest, 2004, s. 157 – 161.

Na úzke prepojenie vojenskej a finančnej správy poukazuje skutočnosť, že na čele Generálneho vojnového komisariátu (*Generalkriegskommissariat*), ktorý dohliadal na zásobovanie jednotiek stálej armády počas trvania vojny, stáli skúsení generáli Rudolf Rabatta (1685 – 1688), Antonio Caraffa (1688 – 1693) a Johann Donat Heißler von Heitersheim (1693 – 1696). Títo cisárski generáli však často zneužívali svoju moc, vedľa vojenských úspechov bolo totiž ich hlavným cieľom zabezpečenie zásobenia vojsk pod ich velením a popritom sa angažovane podieľali na centralizačných a rekatolizačných snahách dvora.²⁴ Stačí pripomenúť Caraffom vedený prešovský krvavý súd roku 1687, keď s pozhnaním viedenského dvora bolo popravených vyše dvadsať protestantských mešťanov a šľachticov sympatizujúcich s Imrichom Thökölym, pričom sa skonfiškoval aj ich značný majetok.²⁵

Osud znovudobytého Uhorska tak v prvom rade určovali vojenské a finančné hľadiská, teda záujmy generálov, vojenských dodávateľov a komorských administrátorov. Títo len zriedkavo prihliadali na to, že na rozdiel od rakúskych dedičných krajín bolo usporiadanie a spoločnosť Uhorska tak po politickej, ako i náboženskej, etnickej a jazykovej stránke veľmi pestré. Vojna síce prospela k homogenizačným snahám, tie však u mnohých vyvolávali zásadný odpor. Tak hľadiská dvora a armády vytvorili pre mnohé stavovské, spoločenské a náboženské skupiny nové konfliktné situácie.

Ustanovenie tzv. Novoakvizitnej komisie (*Neoquistica Commissio*) v decembri 1688 podporuje vyššie uvedené. Komisia napokon po dlhých prípravách fungovala od roku 1696 do 1703.²⁶ Keďže krajinu oslobodila habsburská armáda, viedenský dvor chcel na oslobodených územiach rozhodovať sám, takpovediac na základe zákona zbraní (*jus armorum*). Tieto územia bola komisia, vytvorená v rámci viedenskej Dvorskej komory, ochotná vrátiť ich pôvodným majiteľom

-
- 24 WINKELBAUER, Thomas. The General War Commissariat: A Neglected Pivot of the Habsburg Fiscal-Military State. In: GODSEY, William a Petr MAŤA, ed. *The Habsburg Monarchy as a Fiscal-Military State: Contours and Perspectives 1648–1815*. London, 2022, s. 124 – 145; por. aj MOLNÁR, Mónika F. a Ágnes SZALAI. Önkényeskedés, avagy a parancsok teljesítése? Antonio Caraffa szerepe a magyar történelemben. In: ÚJVÁRY, Zsuzsanna J., ed. *Oszmán–magyar viszony a 16–18. században*. Budapest, 2020, s. 309 – 330; VIDIC, Federico. Un goriziano agli assedi di Vienna e Buda: Rodolfo Rabatta e la guerra «in buono e perfetto ordine». In: *Quaderni Giuliani di Storia*, 2021, roč. 42, č. 1, s. 73 – 102.
- 25 KÓNYA, Peter a Annamária KÓNYOVÁ, ed. *Caraffa 330 1687–2017. Štúdie k dejinám Prešovského krvavého súdu*. Prešov, 2018.
- 26 Ďalšiu literatúru k tomu pozri: SOÓS, István. Esterházy Pál nádor és a Neoquistica Commissio. In: *Századok*, 2009, roč. 143, č. 4, s. 801 – 851; KALMÁR, János. Die Commissio Neoquistica. In: HOCHEDLINGER, Michael, MAŤA, Petr a Thomas WINKELBAUER, ed. *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit, Bd. 1/1–2.: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*. Wien, 2019, Bd. 1/1, s. 509 – 515.

len v tom prípade, ak vedeli dokázať svoje vlastnícke práva a v hotovosti zaplatili tzv. *jus armorum* (špeciálnu vojenskú daň, zbrojné výkupné). To tvorilo desať percent z odhadovanej ceny majetku. Jedine katolícke cirkevné inštitúcie boli oslobodené od platenia. Viedenská komora sa okrem vyrubovania nových daní týmto pokúšala zaplátať mnohomiliónový deficit. V dôsledku vojnových strát však *jus armorum* nie každý pôvodný majiteľ dokázal zaplatiť, pričom ani dokazovanie starých vlastníckych práv po poldruha storočí nebolo jednoduchou úlohou, veď potvrdzujúce dokumenty často podľahli skaze. Tým si pôsobenie viedenskej komisie vo všeobecnosti vyslúžilo hlboký odpor zo strany uhorskej šľachty.

Z novoobsadených území sa však výdatne úšlo tým vojvodcom, vojenským dodávateľom či komorským úradníkom, ktorí poskytli počas vojny svoje služby či úvery. Profitovali dokonca aj takí zahraniční aristokrati, ktorých predkovia ešte v priebehu 17. storočia získali „štátnu príslušnosť“ (*indigenatus*).²⁷ Okrem nich však na profite participovali aj dvoru verní uhorskí magnáti, stačí spomenúť palatína Pavla Esterházyho alebo iných krajinských hodnostárov. Okrem majetkov získali často aj monopoly. To všetko, samozrejme, vyvolávalo v radoch šľachty nespokojnosť, ktorej prejavy však v centralizačných plánoch viedenského dvora úplne zanikali. Počas vojny dvor podriaďoval všetko nárokom armády, čo je z vojenského hľadiska zväčša pochopiteľné, ale v Uhorsku to poškodzovalo záujmy mnohých ľudí.

Novozriadená finančná správa, zavedená na nanovo získaných územiach, sa jednoznačne orientovala na obsluženie vojenských cieľov a svedčila o obchádzaní uhorských stavovských záujmov.²⁸ Budínska komorská inšpekcia (*Ofner Kameralinspektion*), zriadená po oslobodení uhorského hlavného mesta 5. novembra 1686, nebola podriadená prešporskej Uhorskej komore, ale viedenskej Dvorskej komore, ktorá riadila financovanie armády. Nová inštitúcia, ktorá bola roku 1690 premenovaná na Budínsku komorskú administráciu (*Ofner Kameraladministration*) počas celého trvania vojny, dokonca až do svojho zrušenia roku 1709, zohrávala zásadnú úlohu v zásobovaní cisársko-kráľovských plukov dislokovaných na bojiskách, ako aj v revitalizácii hospodárskeho života novoobsadených teritórií. Ale rovnaké postavenie mali aj ďalšie komorské úrady, ktorých kompetencie sa vzťahovali na menšie regióny: inšpekcie v Čakovci (Csáktornya, dnes Chorvátsko), Osijek (Eszék, dnes Chorvátsko) a Arade (dnes Rumunsko).

27 SZIJÁRTÓ, István M., ed. *Az indigenák*. Budapest, 2017, s. passim.

28 OROSS, András. Die für Ungarn zuständigen Kammern und die Kriegsfinanzierung der Habsburgermonarchie an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert. In: RAUSCHER, Peter, ed. *Kriegführung und Staatsfinanzen: Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740*. Münster, 2010, s. 289 – 310; OROSS, A., *Udvári kamarai tanácsosok*, s. passim.

Z nich bola obzvlášť dôležitá Slavónska komorská inšpekcia (*Slawonische Kameralinspektion*), ktorá sídlila v Osijeku a zodpovedala za znovuzískané územie ohraničené riekami Drávou a Sávou. Ale aj prešporská Uhorská a košická Spišská komora, ktorých kompetencie sa vzťahovali na kráľovské územie v 16. – 17. storočí, museli počas vojny odvieť obrovské sumy do vojenskej pokladne (*Kriegskasse*) a podieľať sa na zásobení vojsk potravinami.²⁹ Nepriamo sa na vojenské účely v týchto rokoch mohli využívať aj iné uhorské príjmy, napríklad mnohostotisícové zisky z obchodu či z medených a soľných baní.

V rámci absolutistických snáh viedenského dvora Budínska komorská administrácia kontrolovala aj hospodárenie významnejších miest na znovuobsadenom území (Budín, Pešť, Stoličný Belehrad, Ostrihom, Segedín, Päťkostolie, Varadín atď.).³⁰ Zasahovala dokonca aj do volieb magistrátov, etnických a náboženských pomerov, ako aj súdnictva miest, najmä preto, že noví obyvatelia týchto miest sa sem nasťahovali počas vojny z územia Nemecko-rímskej ríše. Tieto mestá tak získali späť svoje staré výsadné postavenie až o mnoho rokov neskôr, napríklad Pešť, Budín a Stoličný Belehrad až roku 1703, potom ako súhlasili s podmienkou zaplatenia niekoľkotisícového zbrojného výkupného.³¹ Na znovuobsadenom území pritom s pomocou vojsk a komôr prebiehala intenzívna rekatolizácia. To všetko vyvolávalo stále väčšiu nespokojnosť nielen v radoch už aj počas vojny obchádzanej politickej elity, ale aj v širších radoch uhorskej spoločnosti.

Od začiatku 90. rokov 17. storočia nastali zásadné zmeny aj v systéme protitureckej hraničnej obrany. Obsadením stredísk tureckých vilájetov a väčších kľúčových hradov (1683 Ostrihom, 1685 Nové Zámky, Solnok, 1686 Budín, Segedín, 1687 Jáger, Osijek, Požega, 1688 Stoličný Belehrad, Petrovaradín, 1689 Szigetvár, 1690 Kaniža, 1692 Varadín, 1695 Gyula) sa väčšina obranných hradov postavených v 16. storočí stala nepotrebnými.³² Na tomto území už nebol nepriateľ, proti ktorému by bolo potrebné sa brániť. Okrem toho, zásobenie

29 KENYERES, István. A Magyar és a Szepesi Kamara bevételéi és kiadásai a XVII. században. In: *Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)*, 2017, roč. 24, s. 13 – 36.

30 BÓNIS, György. *Buda és Pest bírósi gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708*. Budapest, 1962; NÉMETH, István H. Régi-új szabad királyi városok: várospolitikai az újszerzeményi területeken a 17–18. század fordulóján. In: CSOMBOR, Erzsébeth a Béni L. BALOGH, ed. *Várospolitikai és közigazgatás. Esztergom*, 2011, s. 11 – 28.

31 KENYERES, István. Buda és Pest útja az 1703. évi kiváltságleveléig. In: *Urbs: Magyar várostörténeti évkönyv*, 2006, roč. 1, s. 159 – 201; KENYERES, István. Buda, Pest, Esztergom és Székesfehérvár szabad királyi városi címének visszaszerzése. In: CSOMBOR, E. a B. L. BALOGH, *Várospolitikai és közigazgatás*, s. 48 – 72.

32 PÁLFFY, Géza. The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century). In: DÁVID, Géza a Pál FODOR, ed. *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of the Ottoman Conquest*. Leiden; Boston; Köln, 2000, s. 3 – 69.

vojakov týchto hradov by prinášalo ďalšie obrovské výdavky, a preto Dvorská komora hodlala obsadiť vojskom len najvýznamnejšie z nich (napr. Ráb, Budín, Stoličný Belehrad, Szigetvár, Osijek atď.). Kým na niekdajšom frontovom území sa postupne odstraňovali obranné hrady, na znovuobsadených teritóriách sa začal organizovať nový systém. Táto koncepcia však často narážala na záujmy uhorských stavov a vlastníkov pozemkov, ako aj na záujmy vojakov týchto hradov a neraz aj na názory viedenských vojenských radcov, ktorí chceli zachovať systém hradov až do úplného ukončenia vojny s Turkami. V podstate sa zbytočnými stali menšie strážne hrady, veď väčšie pevnosti sa aj naďalej dali využívať ako posádkové sídla a centrá pre zásobenie výzbrojou a potravinami. Na tieto hľadeli cisárski generáli aj ako na potenciálne bázys obrany proti prípadnému vnútornému nepriateľovi, teda proti povstaleckým Uhrom.

V krátkosti zhrnuté, v 90. rokoch 17. storočia začal proces, ktorého výsledkom sa Uhorské kráľovstvo premenilo z protiosmanskej bašty chrániacej strednú Európu na krajinu pevností a kasárni monarchie, kde bola umiestnená stála armáda Habsburgovcov.³³ Pri realizácii tejto zmeny vojenskej koncepcie na znovuobsadených územiach s Vojenskou radou úzko spolupracovala Budínska komorská administrácia, veď financovala zásobovanie, výzbroj a opevňovanie hradov ležiacich na jej teritóriu, platila žold vojakov, zbrojmajstrov a delostrelcov, slúžiacich v týchto hradoch. Okrem toho zohrala zásadnú úlohu aj v búraní hradov, ktoré sa stali zbytočnými (napr. Jáger, Kaniža, Stoličný Belehrad, Kaposvár). To sa nedialo z nejakých protiuhorských úmyslov, ako sa to predtým dlho tradovalo, ale malo to racionálne i strategické dôvody,³⁴ rovnako ako aj veľké stavby pevností v južných regiónoch (Petrovaradín, Arad, Osijek, Segedín) alebo nové čiastočné opevňovanie dôležitých hradov vo vnútri krajiny (Budín, Komárno, Leopoldov, Mukačevo, Szigetvár, Tokaj, Varadín).

Zatiaľ čo v 16. storočí sa používali kamene z kostolov, kláštorov a iných „civilných“ budov na vybudovanie opevnení hradov nového pohraničného obranného systému v prostrednej časti krajiny, tak po roku 1690 steny niekdajších strážnych hradov, ktoré stratili svoju funkciu, „dostali nové úlohy“: či už v novopostavených kasárňach, alebo radniciach, meštianskych domoch, správnych budovách panstiev, alebo aj v barokových kostoloch. To však v riedko obývaných oblastiach, odkázaných na osídlenie, znamenalo pre poddanské obyvateľstvo alebo mešťanov miest opäť ďalšie ťarchy.

Popritom však úplne nezaklikla ani funkcia obrannej bašty kráľovstva. V línii riek Sáva, Dunaj, Tisa a Mureš chystalo habsburské vojenské velenie nový

33 OROSS, András. *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*. Budapest, 2013, s. 79 – 177.

34 OROSS, András. *Rendeletek és intézkedés-tervezetek a magyarországi várak lerombolásáról (1699–1702)*. In: *Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)*, 2005, roč. 12, č. 2, s. 257 – 294.

obraný systém.³⁵ Jeho osud však už úplne závisel od vojenských záujmov, čo znamenalo rozhodujúci rozdiel oproti 16. – 17. storočiu. Od konca 90. rokov 17. storočia budované strážne hranice (nemecky *Militärgrenze*, chorvátsky *vojna krajina*) vznikali však úplne bez účasti uhorských stavov. Ani účasť bývalých vojakov niekdajších strážnych hradov sa v novom systéme neukazovala ako reálna, pretože len veľmi málo z nich bolo ochotných opustiť svoje bydliská a stratiť výsady, aby mohli na inom mieste, vzdialenom niekoľko stovák kilometrov, začať nový život. Veľkú časť nového južného hraničného obranného systému tvorili okrem regulárnych kompánií srbskí sedliacki vojaci, ktorými Vojenská rada masovo osídľovala neosídlené južné hraničné územia. Stav sa v riadení nových hraničných obranných oblastí mohli angažovať len na chorváckym bánom riadených hraniciach banátu (nemecky *Banalgrenze*, chorvátsky *banska krajina*), ktorý bol tak teritoriálne, ako aj vojensky preorganizovaný.³⁶ Keďže Vojenská rada si vyhradila kontrolu hraničných oblastí výhradne pre seba, na rozdiel od centra krajiny sa preto tu neobnovilo ani stoličné zriadenie.

Dovtedajšia dvojité obrana hraníc (prostredníctvom hraničných a oblastných kapitánov) sa tak na konci veľkej tureckej vojny skončila. Viedenská vojenská správa tým vyriešila tri problémy naraz. Na jednej strane definitívne vo svoj prospech uzavrela v 16. a 17. storočí pretrvávajúce neustále boje s uhorskými stavmi o centrálnu a miestnu vojenské riadenie. Na druhej strane usídlením Srbov utekajúcich z osmanského územia zlikvidovali problematické zdroje vnútorného napätia. Nakoniec sa vybuďoval taký účinný obranný systém, ktorý až do 19. storočia spoľahlivo zabezpečoval obranu hraníc monarchie, teda bezpečnosť Uhorska a Chorvátska proti Osmanom.

Zásadné strategické a štrukturálne zmeny vykonané vo vojenstve priniesli so sebou aj preorganizovanie financií Uhorského kráľovstva. Najdôležitejšia „novinka“ sa uskutočnila v daňových záležitostiach, nakoľko Uhorsko sa najskôr len čiastočne, ale po roku 1697 úplne integrovalo do Habsburskej monarchie.³⁷

35 Najdôležitejšie sumarizačné práce: ROTHENBERG, Gunther Erich. *The Austrian Military Border in Croatia, 1522–1747*. Urbana, 1960; WESSELY, Kurt. Neuordnung der ungarischen Grenzen nach dem großen Türkenkrieg. In: *Die k. k. Militärgrenze: Beiträge zu ihrer Geschichte*. Wien, 1973, s. 29 – 93; KOROKNAI, Ákos. *Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és tiszai határőrvideken a XVIII. század elején*. Budapest, 1974; PAVLIČEVIĆ, Dragutin, ed. *Vojna krajina: Povijesni pregled – historiografija – rasprave*. Zagreb, 1984; NOUZILLE, Jean. *Histoire de frontières: L'Autriche et l'Empire Ottoman*. Paris, 1991; KASER, Karl. *Freier Bauer und Soldat: Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slavonischen Militärgrenze (1535–1881)*. Wien; Köln; Weimar, 1997; BUCZYNSKI, Alexander. *Gradovi Vojne krajine, 1–2*. Zagreb, 1997; ROKSANDIĆ, Drago a Vedran MUIĆ, ed. *Vojna krajina u suvremenoj historiografiji*. Zagreb, 2021.

36 DABIĆ, Vojin S. *Banska krajina 1688–1751*. Beograd; Zagreb, 1984; KASER, K. Freier Bauer, s. 281 – 302.

37 IVÁNYI, E. *Esterházy Pál nádor*, s. 166 – 196; OROSS, A. *A Magyar Királyság*, s. 222 –

To znamenalo, že uhorská vojenská daň (*contributio*) sa začlenila do rozpočtu monarchie. Od tejto doby v 80. a 90. rokoch očakávali od Uhorska okolo 2 – 3 milióny zlatých, od roku 1697 už 4 milióny zlatých ako vojenskú daň a tieto sumy mali určené aj konkrétne použitie, rovnako, ako to bolo aj s daňovými príjmami pochádzajúcimi z rakúskych dedičných území. Táto suma bola celkom pochopiteľná, veď podľa odhadu palatína Pavla Esterházyho Uhorské kráľovstvo minulo v rokoch 1683 – 1690 33 miliónov zlatých na vojnu, čo v ročnom rozložení vychádza na niečo vyše 4 miliónov zlatých.³⁸ To bola závažná suma, nakoľko pokrývala asi tretinu – štvrtinu výdavkov na tureckú vojnu (ročne okolo 10 – 15 miliónov). Teda finančná účasť kráľovstva pri oslobodení krajiny vôbec nebola zanedbateľná.

Administráciu a výber novej vojenskej dane od konca 17. storočia vybavovali stolice, ktoré si na tento úkon vyčlenili vlastný úradný orgán.³⁹ Oproti predchádzajúcej praxi už túto daň nevyúčtovali komorám, ale pokladniciam zriadeným pri úradoch vojenských komisárov. Tak počas veľkej vojny uhorské kontribúcie pokrývali takmer výhradne len výdavky na zásobenie a zimovanie tu dislokovaných vojsk, čo znamenalo nesmiernu záťaž pre obyvateľstvo. To všetko svedčí o úzkom prepojení vojenskej a finančnej správy, ako aj o významnej miere vojensko-finančného riadenia krajiny. Podobné obdobie v uhorských dejinách nikdy predtým nemalo obdobu.

Roku 1699 síce skončil vojnový stav, dokonca po mnohých desaťročiach prestali aj neustále turecké vpády, napriek tomu sa čiastočná vojenská vláda nad väčšou časťou Uhorska neskončila. Nedošlo k tomu kvôli tomu, že onedlho vypuklo Rákócziho povstanie.⁴⁰ Počas povstania a občianskej vojny v rokoch 1703 – 1711 viacero z vyššie spomenutých procesov ustrnulo, napriek tomu sa vybudovanie nového vojenského usporiadania krajiny nedalo ani zastaviť, ani

241.

38 CZIGÁNY, István. *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe*. Budapest, 2004, s. 170.

39 SCHRAMEK, László. *Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül*. Budapest, 2011.

40 Bez nároku na úplnosť: KIS, Domokos Dániel a Ágnes R. VÁRKONYI. *A Rákóczi-szabadságharc*. Budapest, 2004; KÓNYA, Peter, ed. *Povstanie Františka II. Rákócziho (1703–1711) v novšom priblížení / A Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) újabb megközelítésben*. Prešov, 2005; SZIJÁRTÓ, M. István. The Rákóczi Revolt as a Successful Rebellion. In: PÉTER, László a Martin RADY, ed. *Resistance, Rebellion and Revolution in Hungary and Central Europe: Commemorating 1956*. London, 2008, s. 67 – 76; TÓTH, Ferenc, ed. *Correspondance diplomatique relative à la guerre d'indépendance du prince François II Rákóczi (1703–1711)*. Paris, 2012, s. 11 – 114; BÓDVAI, András, ed. *Rákóczi Emlékkönyv. 2. átdolgozott kiad.* Budapest, 2021; SOÓS, István. Das Königreich Ungarn in der Donaumonarchie (1699–1790). In: SCHMITT, Oliver Jens a Edvin PEZO, ed. *Handbuch zur Geschichte Südosteuropas. Bd. 2: Herrschaft und Politik in Südosteuropa von 1300 bis 1800*. Berlin; Boston, 2021, s. 710 – 717.

zvrátiť. Dokonca, v pokojnejšom období po uzavretí Satmárskeho mieru sa na jar 1711 pokračovalo v budovaní nového vojenského zariadenia (najmä na území *Militärgrenze*), pričom všetky komorské administrácie, zriadené na bývalom tureckom území roku 1715, podriadili prešporskej Uhorskej komore. Bol to jednak ústupok voči uhorským stavom, ale aj definitívne uzavretie vojnového obdobia. Kým však vo vnútornej politike a v riadení finančných záležitostí v rámci krajiny zostávala úloha stavov aj naďalej významná, vo vojenských záležitostiach – s výnimkou *insurekcie*⁴¹ – bola zanedbateľná. Napriek tomu zostalo od Turkov oslobodené Uhorské kráľovstvo – v nemalej miere práve vďaka novému pohraničnému obrannému systému, kasárňam a významnejším príjmom – z vojenského i hospodárskeho hľadiska aj v 18. storočí určujúcou časťou podunajskej Habsburskej monarchie.

5. Počiatky nového civilného riadenia spustošenej krajiny

Pred obnovením a novým vybudovaním svetskej a cirkevnej správy na územiach získaných po Turkoch sa dlho vršili vážne prekážky. Tieto vo väčšine súviseli s už predstavenými problémami. Na jednej strane až do 90. rokov 17. storočia bola krajina plná tureckých hradov, ktoré boli pod blokádou, teda bolo len málo takých území, ktoré sa mohli pokladať za bezpečné. Na druhej strane po znovuobsadení týchto hradov nasledovala vojenská kontrola okolitých regiónov a potom dlhšiu dobu ich komorská administrácia, ako sme to mohli vidieť vyššie. Po tretie bolo potrebné vysporiadať majetkové pomery znovuobsadených území. Po štvrté šľachtici a ich poddaní, ktorí si nárokovali svoje majetky, sa museli presťahovať na bývalé osmanské územie, pričom osídlenie spustošených regiónov si vyžadovalo niekedy celé desaťročia. Popritom nie všetci boli ochotní vymeniť bezpečnejšie kráľovské územia za riskantný podnik. Ale aj keď si výstavba vyžadovala obrovské investície, dlhodobo ponúkala aj množstvo príležitostí.

Všetky tieto podmienky sa do roku 1699 naplnili len čiastočne, pričom vypuknutie Rákócziho povstania sa podpísalo taktiež na spomalení procesu obnovy. Významnejšie úkony vedúce k novuzrodeniu krajiny preto mohli začať až v desaťročiach po roku 1711. Je potrebné zdôrazniť, že v období rokov 1683 – 1711 môžeme hovoriť len o počiatkoch a čiastočných výsledkoch obnovného procesu, najmä v oblasti južného Zadunajska na sever od Drávy a v severnejších regiónoch Dolnej zeme. Na tieto fakty je dobré poukázať najviac charakteristickými javmi, konkrétne na príklade stolíc, biskupstiev, miest a rehoľných rádov, ale je

41 PÁLFFY, Géza. Die ungarische Landesdefension. In: HOCHEDLINGER, M., MAŤA, P. a T. WINKELBAUER. *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie*, Bd. 1/1, s. 644 – 654; RÉFI, Attila. Hadba szállás magyar módra – az insurrekció szervezete és irányítása. In: HERMANN, Róbert, ed. *A magyar hadügyi igazgatás története (1526–1990)*. Budapest, 20210, s. 129 – 169.

dôležité zdôrazniť, že regionálne sa môžu vyskytnúť vážnejšie odlišnosti, ktoré odkryje až podrobný výskum v budúcnosti.

Organizovanie staronových stolíc začalo na prelome 80. a 90. rokov v Zadunajsku (napr. v stolicách Baranya a Fejér roku 1688, Tolna 1689) vymenovaním hlavných županov panovníkom.⁴² Poukazuje to na fakt, že paralelne s ustanovením komorského riadenia sa aj viedenský dvor snažil o postupné vybudovanie civilnej verejnej správy, dokonca pre administráciu vojnovnej dane to bolo zásadným záujmom pokladnice. Nasledovalo obnovenie verejnej správy stolíc, konkrétne konania kongregácií a súdnych zasadaní, ktoré začali v prvej tretine 90. rokov (napr. v stolici Fejér r. 1692, Baranya 1693, Tolna 1698). Tento proces bol sťažený tým, že nová statkárska šľachta sa musela najprv trvalo usadiť na oslobodenom území. Popritom sa začalo aj s presídľovaním zo susedných stolíc, keďže po obrovských vojnových pustošeniach bol dostatok teritórií vhodných na osídlenie. V stolicách Fejér a Tolna sa objavili v prvom rade dôstojníci pohraničných hradov a mestskí šľachtici z Rábu a Komárna, v stolici Baranya zase šľachta zo stolíc Zala a Vas (Železnohradská) ako uchádzači o posty v novozrodených stoličných orgánoch. Vo vojnových 90. rokoch náplňou ich práce bola ešte najmä administrácia vojnovnej dane a organizácia ubytovania vojsk. Tým sa dá vysvetliť aj to, prečo v tom období bolo medzi úradníkmi stolíc mnoho komorských zamestnancov.

Revitalizácii stolíc Pešť-Piliš-Šolt a Heves-Külső (Vonkajší)-Solnok výrazne pomohla skutočnosť, že tieto čiastočne fungovali na území Uhorského kráľovstva už aj pred rokom 1683.⁴³ Napriek tomu môžeme hovoriť o oživení týchto stolíc až od polovice 90. rokov 17. storočia, po usporiadaní majetkových vzťahov a po uskutočnení väčších presídlení obyvateľstva z územia kráľovstva. Oživenie oblastí severne od Dunaja a Mureša (stolice Báč, Békés, Csongrád a Čanád) však nastalo až po prelome storočí, presnejšie až v druhom desaťročí 18. storočia, dokonca až po opätovnom obsadení Temesközu (rovina medzi riekami Mureš, Tisa a Dunaj, po nemecky Banat) v roku 1718, ktoré umožnilo reálnu konsolidáciu okolitých regiónov. Stolice južne od Drávy (Verőce, Požega, Sriem) mohli byť obnovené ešte neskôr, až v 40. rokoch 18. storočia, ale už nie v pôvodných stredovekých hraniciach, ale v novovytýčených. Stručne povedané, v prvej fáze, ešte v čase vojny, bola obnovená šľachtická samospráva v Zadunajsku a v severných

42 HOLUB, József. Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1730-ig. In: BALOG, János K., ed. *Tanulmányok Tolna megye Történetéből*, 1974, roč. 5, s. 5 – 124; BÉLI, Gábor. A vármegyei önkormányzat újjáéledése Baranyában a török kiűzése után (1693–1703). In: SZITA, László, ed. *Baranyai Helytörténetírás: A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1987–1988*. Pécs, 1988, s. 21 – 50; ERDŐS, Ferenc. Fejér vármegye újjászervezése 1692–1693. In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 1989, roč. 19, s. 63 – 70.

43 SZAKÁLY, Ferenc. *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Budapest, 1997, s. 317 – 329, etc.

oblastiach povodia Dunaja a Tisy a v druhej fáze, najmä po roku 1711, v južných oblastiach a pozdĺž rieky Mureš a nakoniec medzi Drávou a Sávou. V niektorých regiónoch to znamenalo znovuzrodenie po takmer 200 rokoch nečinnosti.

Obnovenie katolíckych biskupstiev a ich kapitúl tiež nebolo jednoduché, pretože s výnimkou záhrebského biskupstva v poldruha storočí po roku 1526 neexistovalo ani jedno uhorské biskupstvo, ktoré by sa nebolo dostalo aspoň na krátku dobu pod osmanskú nadvládu.⁴⁴ V tejto súvislosti môžeme tiež rozlíšiť tri typy. Po prvé, boli takí biskupi a kapituly, ktorí sa ešte počas vojny vrátili do svojich pôvodných sídiel a začali aj fungovať. Patrili k nim Vacov, Pät'kostolie, Jáger a Varadín, do ktorých sa ich biskupi aj kanonici vrátili takmer okamžite po ich opätovnom obsadení (hoci spočiatku len v malom počte). Postupne začali obnovovať cirkevnú a majetkovú organizáciu, stavali a vysväcovali kostoly, osídľovali diecézu a reorganizovali náboženský život. Tieto úlohy však často vyvolávali konflikty. Napríklad v Pät'kostolí, kde bol biskupom Ignác Matej Radanay (1687 – 1703), ktorý sa preslávil aj ako vojak a zároveň bol predstaviteľom habsburskej katolíckej štátnej moci. Ako cirkevný zemepán sa dostal do vážneho konfliktu s komorskými úradníkmi i samotným viedenským dvorom. V prípade Jágru však bezpečnejšie a pohodlnejšie staré rezidencie (Jasov a Košice) predstavovali ešte nejaký čas konkurenciu pre návrat biskupov a kanonikov, hoci z dlhodobého hľadiska Jáger ponúkal značné možnosti. V prípade Varadína, ktorý bol znovudobytý najneskôr (až v roku 1692), však prinieslo Rákocziho povstanie ďalší veľký zlom, takže o vážnejšej obnove tu môžeme hovoriť až od 20. rokov 18. storočia.

Druhá skupina (Sedmohradsko a Vesprím) predstavuje akýsi prechodný stav s čiastočnými návratmi. V týchto diecézach sa koncom 17. storočia biskupi ešte nemohli vrátiť do svojich pôvodných rezidiencií. Hoci sedmohradský biskup András Illyés v roku 1697 s veľkou slávou vtiahol do Alba Iulie, pre ostrý odpor sedmohradských protestantských stavov čoskoro musel mesto opustiť. Jeho trvalý návrat sa teda mohol uskutočniť až roku 1716. Podobná situácia bola aj vo Vespríme. Hoci sídelná kapitula čiastočne pôsobila v meste už od roku 1630, biskupi sa natrvalo presťahovali z lepšie chráneného kráľovského územia, konkrétne z relatívne blízkeho a pohodlnejšieho sídla v Sümegeu, až v druhej polovici 18. storočia, potom ako bol vo Vespríme vybudovaný nový palác.

Tretiu skupinu tvoria tie biskupstvá (Kaloča, Čanáad, Ostrihom), kde sa biskupi a kapituly pre nepredvídateľný vývoj veľkej vojny alebo z iných dôvodov nevrátili do svojich rezidiencií. Úplne pochopiteľné to je v prípade Kaloče a Čanáadu, ktoré boli blízko frontového územia a boli takmer úplne zničené. Návrat

44 MIHALIK, Béla Vilmos. *Papok, polgárok, konvertiták: Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)*. Budapest, 2017; FORGÓ, András a Zoltán GÖZSY, ed. *Katolikus egyházi társadalom a Magyarországon a 18. században*. Pécs, 2019, s. passim.

bol možný až po víťazstve pri Zente roku 1697.⁴⁵ Prestavba Kaloče a návrat kapituly sa mohli uskutočniť až od 30. rokov 18. storočia. Čanádske biskupstvo v dôsledku tureckej okupácie územia Temesközu, trvajúceho do roku 1718, začalo od roku 1711 pôsobiť v Segedíne, najmä s podporou tamojších františkánov, pričom sa často dostávalo do konfliktu s tunajšími komorskými a mestskými úradmi, ako aj s armádou. Z dôvodu úplného spustošenia Čanádu sa biskup a kapitula nakoniec v roku 1732 presťahovali do Temešváru.

Zvláštnu pozornosť si zasluhuje, že ostrihomskí arcibiskupi sa napriek viackrát opakovaným plánom v 18. storočí vrátili z Trnavy do Ostrihomu až roku 1820,⁴⁶ a to napriek tomu, že ich stredoveké sídlo bolo už roku 1683 oslobodené. Bolo to najmä z praktických dôvodov. V priebehu 17. storočia sa totiž v relatívne blízkej Trnave vytvorilo komplexné cirkevné centrum a inštitucionálny systém (vrátane jezuitskej univerzity od roku 1635), ktorý nebolo ľahké opustiť alebo presťahovať. Okrem toho sa Ostrihomské arcibiskupstvo dalo riadiť aj z Trnavy, navyše samotný stolec primasa bol v rozmedzí rokov 1745 – 1820 celkom štyridsať rokov neobsadený.

V prípade miest na bývalých územiach okupovaných Turkami môžeme byť svedkami rýchlejšej obnovy. Bolo to spôsobené predovšetkým tým, že všetky väčšie mestá (Ostrihom, Budín, Pešť, Stoličný Belehrad, Segedín, Päťkostolie, Szigetvár, Varadín atď.) sa okamžite dostali pod správu komory, ba dokonca sa stali väčšími či menšími komorskými centrami. To umožnilo organizovanejšie osídľovanie miest novým obyvateľstvom pochádzajúcim najmä z nemeckých ríšskych a severouhorských oblastí, a od konca 80. rokov 17. storočia umožnilo oživenie ich správy, súdnictva a hospodárskeho života. O sile dohľadu komory svedčí skutočnosť, že niektorí z mestských úradníkov pochádzali pôvodne spomedzi úradníkov komory.⁴⁷

V ďalšom kroku – spravidla v niekoľkých splátkach až do začiatku 18. storočia – došlo k vyplácaniu vojenského tribútu (*jus armorum*) a mestá postupne získali späť svoje staré mestské výsady (napr. Budín, Pešť a Stoličný Belehrad roku 1703, Ostrihom 1708, Segedín 1719). V tomto období získali nové výsady slobodného kráľovského mesta len Debrecín (1693) a Satmár (1712), prvé z nich najmä vďaka rastúcemu obchodnému a hospodárskemu potenciálu aj počas tureckého obdobia, druhé vďaka lojalite voči dvoru a starým výsadám. Väčšie mestá zostali prevažne na strane Habsburgovcov aj počas Rákócziho povstania.

45 Nové výsledky maďarskej historiografie: SZITA, L. a G. SEEWANN. *A legnagyobb győzelem*; PAPP, Sándor, ed. *Egy nagy háború utolsó csatája: Zenta, 1697*. Zenta, 2021.

46 Novšie FEJÉRDY, András a András HEGEDŰS, ed. *Visszatérés a magyar Sionra: Tanulmányok az érseki szék Esztergomba történet visszatérésének 200. évfordulója alkalmából*. Esztergom, 2022.

47 NÉMETH, I. Régi-új szabad királyi városok.

V roku 1715 im prešporský snem odsúhlasil úplnú obnovu ich výsad (zák. čl. 37), t. j. obnovu ich právneho postavenia spreď 40. rokov 16. storočia.⁴⁸

Napriek tomu treba zdôrazniť, že ani Ostrihom, ani Stoličný Belehrad si už nikdy nedokázali získať späť svoje stredoveké krajinské úlohy a Budínu sa to podarilo až po veľmi dlhom čase. Ako sme videli, Ostrihom sa stal centrom uhorského katolicizmu až po roku 1820, zatiaľ čo Stoličný Belehrad sa už nikdy nestal miestom korunovácií a pohrebov uhorských panovníkov. Aj Budín dokázal len vo viacerých krokoch získať späť od Prešporku úlohu hlavného mesta a v niektorých prípadoch sa tak stalo až spolu s Pešťou. Hoci dobové pramene už od konca 17. storočia často uvádzali Budín ako hlavné mesto krajiny (napr. 1689: „*königliche Haubstatt Ofen*“ alebo 1696: „*Libera Regia Metropolitana Civitas*“),⁴⁹ až od polovice 80. rokov 18. storočia sa opäť stal jedným z hlavných centier vnútorných záležitostí a finančnej správy ako nové sídlo Miestodržiteľskej rady (založenej v roku 1723) a Uhorskej komory. Kráľovský palác v Budíne, v priebehu 18. storočia postupne prestavovaný, bol od roku 1790 novým miestom stráženia Svätej koruny a zároveň rezidenciou habsburských arcikniežat – palatínov. V tom istom čase, po korunovácií Františka I. roku 1792, sa Budín stal dočasne korunovačným mestom, dokonca spolu s Prešporkom aj občasným miestom konania snemov (1790, 1792, 1807). Až v 60. rokoch 19. storočia sa Pešť-Budín stal exkluzívnym miestom konania diét a korunovácií. Os-manská nadvláda tak priniesla do dejín bývalého hlavného mesta Uhorska dlho-trvajúce zmeny.

Napokon aj vďaka správe komory a cielenej cirkevnej politike viedenského dvora sa v poldruha desaťročí po roku 1683 podarilo reholiam s mimoriadnym úspechom obnoviť svoje pozície v oslobodených častiach krajiny.⁵⁰ Nebolo takmer žiadneho významnejšieho mesta alebo hradu, kde by sa neusadili františkáni a jezuiti, dva rády najviac podporované viedenskou vládou, ktoré boli najvhodnejšie na expanziu. K ich úspechu prispelo aj to, že ich kláštory a misie existovali aj pred rokom 1683, teda počas tureckej okupácie. Bez nároku na úplnosť: roku 1683 boli františkáni prítomní v Ostrihome, roku 1686 v Budíne, Pešti, Solnoku a Pätkostolí, roku 1687 v Jágri, Siklósi, Osijeku a Požege, roku 1688 v Stoličnom Belehrade, Báci a Sombore (dnes obe v Srbsku), roku 1689 v Szigetvári, roku 1690 v Kaniži a Baji, roku 1692 vo Varadíne a v druhej polovici 90. rokov 17. storočia dokonca v mestách pri rieke Sáva. Dá sa povedať, že na

48 KENYERES, I. Buda és Pest útja; KENYERES, I. Buda, Pest, Esztergom.

49 KENYERES, I. Buda és Pest útja, s. 173 – 174, vö. még GÉRA, Eleonóra. *Kőhalomból (fő) város: Buda város hétköznapjai a 18. század elején*. Budapest, 2014.

50 SIPTÁR, Dániel. Die Gründung neuer Niederlassungen alter und neuer Orden im Königreich Ungarn zwischen 1683 und 1703. In: FATA, Márta et al., ed. *Das Trienter Konzil und seine Rezeption im Ungarn des 16. und 17. Jahrhunderts*. Münster, 2019, s. 145 – 167.

svoje nové pôsobiská prišli takmer zároveň s cisárskymi jednotkami. Vo väčšine týchto lokalít sa zároveň usadili aj jezuiti. Okrem nich mali na bývalých tureckých územiach významnejšie postavenie aj kapucíni (Budín, Páťkostolie, Mór) a dominikáni (Vacov, Pešť, Páťkostolie). Rehole tak zohrali významnú úlohu pri rekatolizácii znovudobytých území a budovaním kostolov, kláštorov a škôl aj pri obnove náboženského a kultúrneho života.

Zároveň od roku 1683 do konca storočia rástol počet kláštorov na kráľovskom území. Celkovo založilo nové inštitúcie dvanásť mníšskych rádov, z ktorých tri (bosí karmelitáni, trinitári a kamalduli) sa v krajine objavili po prvý raz. K ich usadeniu prispeli najmä svetskí a cirkevní patróni, naplňali teda miestne spoločenské nároky. Zatiaľ čo na obsadenom území, dokonca do istej miery aj v protestantskom Sedmohradsku a Hornom Uhorsku, došlo počas veľkej tureckej vojny k akejsi prvej vlne usídľovania reholí, na kráľovskom území sa rozširovala už existujúca inštitucionálna sieť. Dlhá vojna, či už mierovou, alebo aj ozbrojenou cestou, ale výrazne prispela k posilneniu katolicizmu v Podunajskej kotline. Dalo by sa povedať, že v poslednej štvrtine 17. storočia katolicizmus, podporovaný štátnou mocou a armádou, v celom Uhorsku „prekonal sám seba“. To často vyvolávalo značnú nevôľu medzi protestantskými stavmi a šľachtou v Uhorsku i v Sedmohradsku.

Koncom 17. storočia sa okrem obnovy oslobodených území javila jednou z najpálčivejších otázok v Uhorsku demilitarizácia vojakov strážnych hradov a iných vojenských elementov. Približne pätina obyvateľov krajiny užívala v 17. storočí isté väčšie či menšie výsady, získané za vojenskú službu, ale po vyhnaní Osmanov začali byť tieto výsady ohrozené.⁵¹ Po vybudovaní obranného systému stovky kilometrov južnejšie sa vojenská služba tejto sociálnej skupiny stala do značnej miery zbytočnou. Boli tak nútení zmeniť svoj dovtedajší vojenský či polovojenský spôsob života, pričom po roku 1683 boli postupne vytláčaní z možnosti obchodovania, ktorý im predtým prinášal značné zisky, nakoľko ho prevzali monopoly v rukách známych a mocných vojenských dodávateľov a veľkoobchodníkov, ako bol *Oberkriegsfaktor* Samuel Oppenheimer a jeho spoločníci.⁵²

Pre tieto vojenské skupiny existovalo niekoľko možností, ako postupovať ďalej. Počas veľkej vojny sa v rôznych organizačných formách (ako vojaci strážnych hradov, ako vojaci tzv. slobodných kompánií alebo v regulárnych plukoch) ako vojaci v poľnej službe (po nemecky *Felddienst*) mohli zúčastňovať na vo-

51 PÁLFFY, Géza. Türkenabwehr, Grenzsoldatentum und die Militarisierung der Gesellschaft in Ungarn in der Frühen Neuzeit. In: *Historisches Jahrbuch*, 2003, roč. 123, s. 111 – 148.

52 SZAKÁLY, Ferenc. Oppenheimer Sámuel működése, különös tekintettel magyarországi kihatásaira. In: SCHEIBER, Sándor et al., ed. *Magyar-zsidó oklevéltár. XIV.* Budapest, 1971, s. 31 – 78.

jenských výpravách. Hoci je ťažké uviesť presné čísla, v 80. rokoch 17. storočia sa do vojenských operácií každoročne zapojilo približne 15 – 18 000 uhorských vojakov a v nasledujúcom desaťročí v priemere 25 – 30 000.⁵³ Vynikali najmä na pozícii ľahkej jazdy, a to nielen pri prieskume a prenasledovaní nepriateľa, ale aj pri jazdeckých útokoch vo väčších bitkách (napr. pri Szalánkeméni roku 1691), zatiaľ čo uhorskú pechotu veliteľia využívali aj pri blokádach a veľkých obliehaniach hradov (Budín 1686, Belehrad 1688 atď.). Ich počet sa zvýšil po páde Thökölyho kniežatstva v Hornom Uhorsku (1685), keď mnohí kuruckí vojaci prestúpili do habsburských služieb. Okrem toho na bojiskách v Porýni a Taliansku bojovalo ďalších asi 6 – 7 000 uhorských vojakov. Celkovo Uhorské kráľovstvo poskytlo počas vojny takmer tretinu vojenských síl Habsburskej monarchie. Z toho jasne vyplýva, že Uhorsko významne prispelo k oslobodeniu krajiny nielen zásobovaním a ubytovaním cisárskych plukov, ale aj poskytnutím svojich vojakov.

Okrem toho bola malá časť z týchto niekoľkých desiatok tisíc vojakov od roku 1688 organizovaná do pravidelných uhorských husárskych plukov (pomenovaných podľa veliteľov Czobor-, Deák-, Kollonitsch-, Molnár-, Pálffy-Regiment), čo znamenalo, že sa na kratšie alebo dlhšie obdobie stali súčasťou stálej armády. Ostatné regimenty (Barkóczyho, Batthyányho, Csákyho a Zichyho) fungovali z úsporných dôvodov len ako poloregulárne pluky pod velením bývalých hlavných kapitánov strážnych hradov.⁵⁴ V podstate už v 80. a 90. rokoch 17. storočia sa začali v monarchii formovať husárske pluky, ktoré sa neskôr preslávili a slúžili ako vzor pre budovanie iných európskych armád (napr. francúzskej či pruskej).⁵⁵

Pre vojakov z bývalých strážnych hradov bola ďalšou možnosťou uplatnenia sa služba na hradoch a v mestách znovudobytej krajiny (napr. Pešť, Segedín, Solnok atď.), kde boli dislokované uhorské vojská. To však znamenalo, že sa museli presunúť stovky kilometrov na juh a opustiť miesto svojej pôvodnej služby. Väčšina z nich túto možnosť zamietla, podobne ako sedliacki vojaci stojaci v službách súkromných zemepánov s užšími väzbami na svoj domov, nakoľko oni získali svoje privilégia výmenou za vojenskú službu viazanú na dané miesto. Po skončení vojny v roku 1699 a po vydaní dekrétu Dvorskej vojenskej rady

53 CZIGÁNY, István. Ungarisches Militär in den Armeen der Verbündeten. In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1987, roč. 33, s. 285 – 290; CZIGÁNY, I. *Reform vagy kudarc*, s. 149 – 159; OROSS, A. Die für Ungarn zuständigen Kammern, s. 298 – 303; OROSS, A. *A Magyar Királyság*, s. 179 – 208.

54 CZIGÁNY, I. *Reform vagy kudarc*, s. 160 – 171; ZACHAR, J. *Habsburg-uralom*, s. 117 – 122.

55 ZACHAR, József. Hungarian Soldiers in the Habsburg and Foreign Armies, 1699–1789. In: KIRÁLY, Béla K. a László VESZPRÉMY, ed. *A Millennium of Hungarian Military History*. New York, 2002, s. 185 – 214.

v novembri 1701, ktorý deklaroval zrušenie starého systému strážnych hradov a prepustenie v nich slúžiacich vojakov, bola niekoľko desaťtisícová masa privilegovaných osôb, ktorá bola predtým oslobodená od daní, prinútená začať platiť dane a stať sa poddanými.⁵⁶

6. Hungaria eliberata et devastata: protirečivé dôsledky veľkej tureckej vojny

Karlovacký mier, uzatvorený koncom januára 1699, znamenal zásadný obrat v dejinách Uhorska i Habsburskej monarchie.⁵⁷ Stredoveké Uhorsko sa s výnimkou Temesközu po poldruha storočí oslobodilo spod tureckej vlády, krajina prestala byť rozdelená na tri časti a teritórium monarchie narástlo asi o 150 000 km². Na prvý pohľad sa mohlo zdať, že po mnohých rokoch vojen konečne môže začať mierový vývin Karpatskej kotliny. Lenže uhorská politická elita a viaceré spoločenské skupiny neprežívali novovzniknutú situáciu ako oslobodenie, ale ako poldruhadesaťročné vojenského obsadenia, generálmi diktovaného panstva Habsburgovcov a sériu obrovských pustošení, ako sme to mohli vidieť aj v uvedených príkladoch.

Dlho očakávané oslobodenie Uhorska stálo skutočne veľmi veľa. Aj keď je nespochybniteľné, že vyhnanie Osmanov bolo možné len spoločnou medzinárodnou diplomaciou a spojenými vojenskými silami, s výraznou hmotnou pomocou strednej Európy a s habsburskou stálou armádou, najväčšia ťarcha vojny spočívala na pleciah obyvateľov vojnou postihnutých území, ktorých sa najviac dotýkali aj najťažšie následky vojny. Od roku 1683 počas jeden a pol desaťročia charakterizovala prakticky celý život krajiny dislokácia vojsk, časté násilné rekvirácie, pravidelné vojnové dane, ako aj turecké, tatárske, cisársko-kráľovské a kurucké plienenie. Peštianska stolica sa už tesne po dobytí Budína v novembri 1686 sťažovala palatínovi Pavlovi Esterházy: „*mnohí sa v uplynulom roku skrz zbrane pohanských Turkov a Tatárov alebo v otroctve skántrili, iní zahynuli pre hlad a ťažiaci nedostatok, pre útrapy nevydržateľnej biedy, alebo sa rozprchli do ďalekého sveta*“.⁵⁸

56 BODÓ, Sándor a Jolán SZABÓ, ed. *Végvár és társadalom a visszafoglaltó háborúk korában (1686–1699)*. Eger, 1989; CZIGÁNY, I. *Reform vagy kudarc*, s. 172 – 179; BERECS, Mátyás a Tibor RÉMIÁS, ed. *Végvár és társadalma a korszakváltás idején*. Eger, 2012.

57 SZITA, L. a G. SEEWANN. *A karlócai béke*; BÉRENGER, Jean, ed. *La paix de Karlowitz 26 janvier 1699: Les relations entre l'Europe centrale et l'Empire Ottoman*. Paris, 2010; MOLNÁR, Mónika F. *Der Friede von Karlowitz und das Osmanische Reich*. In: STROHMEYER, Arno a Norbert SPANNENBERGER, ed. *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen: Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*. Stuttgart, 2013, s. 197 – 220; HEYWOOD, Colin a Ivan PARVEV, ed. *The Treaties of Carlowitz (1699): Antecedents, Course and Consequences*. Leiden; Boston, 2020.

58 SZAKÁLY, Ferenc. *A felszabadító háborúk történeti helyéről (Ki felelős a hódoltság terület*

Každoročne sa opakujúce ťaženia mnoho desaťtisícových armád, ich prezimovanie a pustošenie, nasledujúce hladomory a epidémie (najmä v 90. rokoch 17. storočia vyčíňajúci mor) decimovali tak obyvateľstvo, ako aj sídelnú sieť. Po pravidelných devastujúcich pohromách sa ani to najodolnejšie obyvateľstvo nedokázalo postaviť na nohy. Napríklad v stolici Tolna, ktorú silne zasiahli prechody vojsk pozdĺž Dunaja, prežilo celé obdobie tureckého panstva 120 obcí, ale na začiatku 18. storočia spisovatelia obyvateľov našli už len 50 obývaných dedín.⁵⁹ Podobné škody utrpeli tie regióny, v ktorých centre sa nachádzali osmanské pevnosti dobyté pomocou blokády (Kaniža, Szigetvár, Varadín, Gyula). Obliehajúce vojenské jednotky totiž priam „zaľahli“ dediny v okolí hradov, pričom obe strany neraz použili taktiku spálenej zeme.⁶⁰ Dokonca niekedy vysídlili aj obyvateľstvo z okolia. Počas niekoľkoročnej blokády Kaniže sa takto sťažoval istý uhorský aristokrat: „*Nikde v dohľadne nevidno na poliach nič, ani pšenicu, ani iné, jačmeň, ovos atď., akoby to bola zem nikoho. Kedy a z čoho sa tu raz bude môcť napiecť chlieb – kto by to vedel povedať, možno len sám Pán Boh.*“⁶¹ Veľká turecká vojna vo všeobecnosti zanechala natoľko trvácú stopu na sídelnej sieti Uhorska, na jeho obyvateľstve, hmotných statkoch, ako aj na spoločenskom, hospodárskom a kultúrnom vývoji, ako tridsaťročná vojna v Nemecko-rímskej ríši, ktorú často preto nazývajú tragédiou Nemecka a Európy.⁶²

Napriek oslobodeniu však vojna nedokázala vyriešiť jeden z najpálčivejších problémov Uhorska na konci 17. storočia, a to osud vojenského elementu, ktorý sa stratou svojich privilégií dostal na perifériu spoločnosti, pričom aj v jednotlivých spoločenských skupinách bola pauperizácia nezastaviteľná. Obzvlášť kritická bola situácia v Hornom Uhorsku, kde vojenský stav, občianska a náboženská vojna trvala prakticky nepretržite od 70. rokov 17. storočia. V 80. a 90. rokoch navyše cisárske vojská pravidelne vyberali kontribúcie, dokonca ponížovali uhorských šľachticov, mešťanov a sedliakov pridržiavajúcich sa svojej protestantskej viery. Na prasknutie napnutú politicko-spoločenskú situáciu zavŕšili sedliacke povstania, roku 1695 v Berežskej stolici a v lete 1697 v Tokajskej oblasti, ku ktorým sa pridali mnohí bývalí vojaci z kuruckých vojsk a strážnych

pusztulásáért?). In: SZITA, László, ed. *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. Pécs, 1989, s. 34.

59 Ibidem, s. 28.

60 PÁLFFY, Géza. Scorching-Earth Tactics in Ottoman Hungary: On a Controversy in Military Theory and Practice on the Habsburg–Ottoman Frontier. In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2008, roč.61, s. 181 – 200.

61 Štefan Zichy ml. Ludovítovi Bádenskému, 21.9.1688. SZITA, László. Dokumentumok a kanizsai blokád és a vár kapitulációjának történetéről, 1688–1690. In: *Somogy Megye Múltjából, Levéltári Évkönyv*, 1994, roč. 25, s. 80.

62 Por. WILSON, Peter H. *Europe's Tragedy: A New History of the Thirty Years War*. London, 2010.

hradov.⁶³ Hoci tieto povstania cisársko-kráľovské vojská zabrzdili, úplne sa ich potlačiť a zlikvidovať nepodarilo. Zásadný obrat znamenala jar roku 1703, keď sa na čelo nespokojencov postavil jeden z najväčších zemepánov Uhorského kráľovstva František II. Rákóczi. Tak jednou z najťažších následkov veľkej tureckej vojny sa stala prvá vojna za nezávislosť v dejinách Uhorska.

Preložila: PhDr. Tünde Lengyelová, CSc.

Dr. Géza Pálffy, DSc.

ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet

Tóth Kálmán u. 4, H-1097 Budapest

Magyarország

e-mail: palfy.geza@abtk.hu

https://en.wikipedia.org/wiki/G%C3%A9za_P%C3%A1lffy

<http://tti.academia.edu/G%C3%A9zaP%C3%A1lffy>

<https://tti.btk.mta.hu/tagok/adatlap/gpalfy>

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

- BAGI, Zoltán Péter. *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban: Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek*. Budapest, 2011.
- BAGI, Zoltán Péter. *Stories of the Long Turkish War*. Beau Bassin, 2018.
- BAGI, Zoltán Péter. *Türkenlouis: Bádeni Lajos (1655–1707)*. Pécs; Budapest, 2019.
- BAHLCKÉ, Joachim. Hungaria eliberata? Zum Zusammenstoß von altständischer Libertät und monarchischer Autorität in Ungarn an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert. In: MÁTA, Petr a Thomas WINKELBAUER, ed. *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740: Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*. Stuttgart, 2006, s. 301 – 315.
- BARISKA, István, HARASZTI, György a János J. VARGA, ed. *Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718: A török kiűzésének európai levéltári forrásai. 1–2*. Budapest, 1987.
- BARTA, János íj. *Budavár visszavétele*. Budapest, 1985.
- BARTA, János M. „...valamely Istenét, vallását, Királysát és hazáját igazán szerető nemes ember...” Egy 17. századi főnemes, gróf Csáky István országbíró pályaképe. Budapest, 2021.
- BÉLI, Gábor. A vármegyei önkormányzat újjáéledése Baranyában a török kiűzése után (1693–1703). In: SZITA, László, ed. *Baranyai Helytörténetírás: A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1987–1988*. Pécs, 1988, s. 21 – 50.
- BENCZÉDI, László, ed. *A Thököly felkelés és kora*. Budapest, 1983.
- BERECZ, Mátys a Tibor RÉMIÁS, ed. *Végvár és társadalma a korszakváltás idején*. Eger, 2012.
- BÉRENGER, Jean a Charles KECSKEMÉTI. *Parlement et vie parlementaire en Hongrie 1608–1918*. Paris, 2005.
- BÉRENGER, Jean, ed. *La paix de Karlowitz 26 janvier 1699: Les relations entre l'Europe centrale et l'Empire Ottoman*. Paris, 2010.
- BÉRENGER, Jean. *Les «Gravamina»: Remontrances des diètes de Hongrie de 1655 a 1681*. Paris, 1973.
- BODÓ, Sándor a Jolán SZABÓ, ed. *Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686–1699)*. Eger, 1989.
- BÓDVAI, András, ed. *Rákóczi Emlékkönyv. 2. preprac. vyd.* Budapest, 2021.
- BÓNIS, György. *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708*. Budapest, 1962.
- BUCZYNSKI, Alexander. *Gradovi Vojne krajine, 1–2*. Zagreb, 1997.
- CZIGÁNY, István. *Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe*. Budapest, 2004.
- CZIGÁNY, István. Ungarisches Militär in den Armeen der Verbündeten. In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1987, roč. 33, s. 285 – 290.

63 TAMÁS, Edit, ed. *Hegyaljai felkelés 1697*. Sárospatak, 2000.

- DABIĆ, Vojin S. *Banska krajina 1688–1751*. Beograd; Zagreb, 1984.
- DOMOKOS, György. A törökellenes visszafoglaló háború (1683–1699). In: MÉSZÁROS, Kálmán, ed. *Magyarország hadtörténete II: Az oszmán hódítás kora 1526–1718*. Budapest, 2020, s. 405 – 446.
- ERDŐS, Ferenc. Fejér vármegye újjászervezése 1692–1693. In: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 1989, roč. 19, s. 63 – 70.
- FAZEKAS, István, GEBEI, Sándor a Tamás PÁLOSFALVI. *Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig*. Budapest, 2020.
- FAZEKAS, István. *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*. Budapest, 2021.
- FEJÉRDY, András a András HEGEDŰS, ed. *Visszatérés a magyar Sionra: Tanulmányok az érseki szék Esztergomba történt visszatérésének 200. évfordulója alkalmából*. Esztergom, 2022.
- FELHŐ, Ibolya a Zsolt TRÓCSÁNYI, ed. *Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718: A török kiűzésének hazai levéltári forrásai*. Budapest, 1987.
- FORGÓ, András a Zoltán GÖZSY, ed. *Katolikus egyházi társadalom a Magyarországon a 18. században*. Pécs, 2019.
- FRAKNÓI, Vilmos. *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/88-ik évi országgyűlésen*. Budapest, 1922.
- GÉRA, Eleonóra. *Kőhalomból (fő)város: Buda város hétköznapijai a 18. század elején*. Budapest, 2014.
- HEYWOOD, Colin a Ivan PARVEV, ed. *The Treaties of Carlowitz (1699): Antecedents, Course and Consequences*. Leiden; Boston, 2020.
- HODSON, Brian A. The development of Habsburg policy in Hungary and the Einrichtungswerk of Cardinal Kollonich, 1683–90. In: *Austrian History Yearbook*, 2007, roč. 38, s. 92 – 107.
- HOCHEDLINGER, Michael a Rolof van HÖVELL TOT WESTERFLIER, ed. *The Great Turkish War of 1683–1699*. Rotterdam, 2022.
- HOCHEDLINGER, Michael. *Austria's Wars of Emergence: War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683–1797*. London, 2003.
- HOLUB, József. Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1730-ig. In: BALOG, János K., ed. *Tanulmányok Tolna megye Történetéből*, 1974, roč. 5, s. 5 – 124.
- IVÁNYI, Emma. Esterházy Pál nádor és a magyar rendek tervezete az ország új berendezkedésével kapcsolatban. In: *Levéltári Közlemények*, 1971, roč. 42, s. 137 – 160.
- IVÁNYI, Emma. *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1713)*. Budapest, 1991, s. 149 – 172.
- KALMÁR, János a János J. VARGA, ed. *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn (1688–1690)*. Stuttgart, 2010.
- KALMÁR, János. Die Commissio Neoaquistica. In: HOCHEDLINGER, Michael, MAĀTA, Petr a Thomas WINKELBAUER, ed. *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit, Bd. 1/1–2.: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*. Wien, 2019, Bd. 1/1, s. 509 – 515.
- KASER, Karl. *Freier Bauer und Soldat: Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535–1881)*. Wien; Köln; Weimar, 1997.
- KENYERES, István. A Magyar és a Szepesi Kamara bevételei és kiadásai a XVII. században. In: *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtdományok)*, 2017, roč. 24, s. 13 – 36.
- KENYERES, István. Buda és Pest útja az 1703. évi kiváltságselevekig. In: *Urbs: Magyar várostörténeti évkönyv*, 2006, roč. 1, s. 159 – 201.
- KENYERES, István. Buda, Pest, Esztergom és Székesfehérvár szabad királyi városi címének visszaszerzése. In: CSOMBOR, Erzsébet a Béni L. BALOGH, ed. *Várospolitikai és közigazgatás*. Esztergom, 2011, s. 48 – 72.
- KIS, Domokos Dániel a Ágnes R. VÁRKONYI, ed. *A Rákóczi-szabadságharc*. Budapest, 2004.
- KÓNYA, Peter a Annamária KÓNYOVÁ, ed. *Caraffa 330 1687–2017. Štúdie k dejinám Prešovského krvavého súdu*. Prešov, 2018.
- KÓNYA, Peter, ed. *Doba kuruckých bojov / Kuruc küzdelmek kora*. Prešov, 2014.
- KÓNYA, Peter. *Pod zástavou kurucov. Protihabsburské povstania v Uhorsku v r. 1670 – 1711*. Prešov, 2015.
- KÓNYA, Peter, ed. *Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie / Thököly Imre gróf és felkelése*. Prešov, 2009.
- KÓNYA, Peter, ed. *Povstanie Františka II. Rákócziho (1703 – 1711) v novšom priblížení / A Rákóczi-szabadságharc (1703 – 1711) újabb megközelítésben*. Prešov, 2005.
- KOROKNAI, Ákos. *Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és tiszai határőrvidéken a XVIII. század elején*. Budapest, 1974.
- MIHALIK, Béla Vilmos. *Papok, polgárok, konvertiták: Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670–1699)*. Budapest, 2017.

- MICHEL, Georg B. *The Habsburg Empire under Siege: Ottoman Expansion and Hungarian Revolt in the Age of Grand Vizier Ahmed Köprülü (1661–76)*. Montreal, 2021.
- MOLNÁR, Mónika F. a Ágnes SZALAI. Önkényeskedés, avagy a parancsok teljesítése? Antonio Caraffa szerepe a magyar történelemben. In: ÚJVÁRY, Zsuzsanna J., ed. *Oszmán–magyar viszony a 16–18. században*. Budapest, 2020, s. 309 – 330.
- MOLNÁR, Mónika F. Der Frieden von Karlowitz und das Osmanische Reich. In: STROHMEYER, Arno a Norbert SPANNENBERGER, ed. *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen: Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*. Stuttgart, 2013, s. 197 – 220.
- NAGY, László. *A török világ végnapjai Magyarországon*. Budapest, 1986.
- NÉMETH, István H. Régi-új szabad királyi városok: várospolitikai az újszerzeményi területeken a 17–18. század fordulóján. In: CSOMBOR, Erzsébet a Béni L. BALOGH, ed. *Várospolitikai és közigazgatás*. Esztergom, 2011, s. 11 – 28.
- NÉMETH, Sándor. *Az 1681. évi országgyűlés*. Budapest, 1915.
- NIEDERKORN, Jan Paul. *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)*. Wien, 1993.
- NOUZILLE, Jean. *Histoire de frontières: L'Autriche et l'Empire Ottoman*. Paris, 1991.
- OROSS, András, ed. *Udvari kamarai tanácsosok jelentései a Magyar Királyság törököktől visszafoglalt területeiről (1687–1690)*. Szeged, 2021.
- OROSS, András. *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*. Budapest, 2013.
- OROSS, András. Die für Ungarn zuständigen Kammern und die Kriegsfinanzierung der Habsburgermonarchie an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert. In: RAUSCHER, Peter, ed. *Kriegführung und Staatsfinanzen: Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740*. Münster, 2010, s. 289 – 310.
- OROSS, András. *EURÓPA GÉNiusza: Savoyai Eugén élete és kora (1663–1736)*. Pécs; Budapest, 2019.
- OROSS, András. Rendeletek és intézkedés-tervezetek a magyarországi várak lerombolásáról (1699–1702). In: *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)*, 2005, roč. 12, č. 2, s. 257 – 294.
- PÁLFFY, Géza. *Hungary between Two Empires 1526–1711*. Bloomington, 2021.
- PÁLFFY, Géza. Jahrhundert von Trennungen und Ausgleichen: Die Geschichte des Königreichs Ungarn im 17. Jahrhundert in einem neuen Licht. In: *Historisches Jahrbuch*, 2017, roč. 137, s. 248 – 267.
- PÁLFFY, Géza. The Impact of the Ottoman Rule on Hungary. In: *Hungarian Studies Review*, 2001, roč. 28, s. 109 – 132.
- PÁLFFY, Géza. Die ungarische Landesdefension. In: HOCHEDLINGER, Michael, MAŤA, Petr a Thomas WINKELBAUER, ed. *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit, Bd. 1/1–2.: Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*. Wien, 2019, Bd. 1/1, s. 644 – 654.
- PÁLFFY, Géza. Scorched-Earth Tactics in Ottoman Hungary: On a Controversy in Military Theory and Practice on the Habsburg–Ottoman Frontier. In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2008, roč. 61, s. 181 – 200.
- PÁLFFY, Géza. *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. New York, 2009.
- PÁLFFY, Géza. The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century). In: DÁVID, Géza a Pál FODOR, ed. *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of the Ottoman Conquest*. Leiden; Boston; Köln, 2000, s. 3 – 69.
- PÁLFFY, Géza. Türkenabwehr, Grenzsoldatentum und die Militarisierung der Gesellschaft in Ungarn in der Frühen Neuzeit. In: *Historisches Jahrbuch*, 2003, roč. 123, s. 111 – 148.
- PAPP, Sándor, ed. *Egy nagy háború utolsó csatája: Zenta, 1697*. Zenta, 2021.
- PAVLICEVIĆ, Dragutin, ed. *Vojna krajina: Povijesni pregled – historiografija – rasprave*. Zagreb, 1984.
- RÉFI, Attila. Hadba szállás magyar módra – az inszurrekció szervezete és irányítása. In: HERMANN, Róbert, ed. *A magyar hadügyi igazgatás története (1526–1990)*. Budapest, 20210, s. 129 – 169.
- ROKSANDIĆ, Drago a Vedran MUIĆ, ed. *Vojna krajina u suvremenoj historiografiji*. Zagreb, 2021.
- ROTHENBERG, Gunther Erich. *The Austrian Military Border in Croatia, 1522–1747*. Urbana, 1960.
- SCHRAHEK, László. *Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül*. Budapest, 2011.

- SIPTÁR, Dániel. Die Gründung neuer Niederlassungen alter und neuer Orden im Königreich Ungarn zwischen 1683 und 1703. In: FATA, Márta et al., ed. *Das Trienter Konzil und seine Rezeption im Ungarn des 16. und 17. Jahrhunderts*. Münster, 2019, s. 145 – 167.
- SOÓS, István. Das Königreich Ungarn in der Donaumonarchie (1699–1790). In: SCHMITT, Oliver Jens a Edvin PEZO, ed. *Handbuch zur Geschichte Südosteuropas. Bd. 2: Herrschaft und Politik in Südosteuropa von 1300 bis 1800*. Berlin; Boston, 2021, s. 710 – 717.
- SOÓS, I. Esterházy Pál nádor és a Neoacquistica Commissio. In: *Századok*, 2009, roč. 143, č. 4, s. 801 – 851.
- SUGÁR, István. *Lehanyatlik a török félhold*. Budapest, 1983.
- SZAKÁLY, Ferenc, ed. *Buda visszafoglalásának emlékezete 1686*. Budapest, 1986.
- SZAKÁLY, Ferenc. A felszabadító háborúk történeti helyéről. (Ki felelős a hódoltsági terület pusztulásáért?). In: SZITA, László, ed. *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. Pécs, 1989.
- SZAKÁLY, Ferenc. Die Bilanz der Türkenherrschaft in Ungarn. In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1988, roč. 34, s. 63 – 77.
- SZAKÁLY, Ferenc. *Hungaria eliberata: Die Rückeroberung von Buda im Jahr 1686 und Ungarns Befreiung von der Osmanenherrschaft (1683–1718)*. Budapest, 1987.
- SZAKÁLY, Ferenc. *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Budapest, 1997.
- SZAKÁLY, Ferenc. Oppenheimer Sámuel működése, különös tekintettel magyarországi kihatásaira. In: SCHEIBER, Sándor et al., ed. *Magyar–zsidó oklevéltár. XIV*. Budapest, 1971, s. 31 – 78.
- SZIJÁRTÓ, István M., ed. *Az indigenák*. Budapest, 2017.
- SZIJÁRTÓ, M. István. The Rákóczi Revolt as a Successful Rebellion. In: PÉTER, László a Martin RADY, ed. *Resistance, Rebellion and Revolution in Hungary and Central Europe: Commemorating 1956*. London, 2008, s. 67 – 76.
- SZITA, László a Gerhard SEEWANN, ed. *A karlócai béke és Európa: Dokumentumok a karlócai béke történetéhez 1698–1699*. Pécs, 1999.
- SZITA, László a Gerhard SEEWANN, ed. *A legnagyobb győzelem: Dokumentumok az 1697. évi török elleni hadjárat és a zentai csata történetéhez*. Pécs; Szigetvár, 1997.
- SZITA, László, ed. *A törökök kiűzése a Körös–Maros közéről 1686–1695*. Gyula, 1995.
- SZITA, László, ed. *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688*. Pécs, 1989.
- SZITA, László, ed. *Budától–Belgrádig: Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez*. Pécs, 1987.
- SZITA, László. Dokumentumok a kanizsai blokád és a vár kapitulációjának történetéről, 1688–1690. In: *Somogy Megye Múltjából, Levéltári Évkönyv*, 1994, roč. 25.
- TAMÁS, Edit, ed. *Hegyaljai felkelés 1697*. Sárospatak, 2000.
- TÓTH, Ferenc, ed. *Correspondance diplomatique relative à la guerre d'indépendance du prince François II Rákóczi (1703–1711)*. Paris, 2012.
- TÓTH, Ferenc, ed. *Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine*. Paris, 2017.
- TÓTH, Ferenc. *A hercegség nélküli herceg: Lotaringiai Károly (1643–1690)*. Pécs; Budapest, 2021.
- TÓTH, Sándor László. *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000.
- TUSOR, Péter. „Et a pensare al successore in caso“. Szelepchény György és a rendi szervezkedés (Egy nunciusi jelentés forrásértéke). In: *Levéltári Közlemények*, 2021, (v tlači).
- VARGA, J. János. *A fogyó félhold árnyékában: A török kiűzése Magyarországról*. Budapest, 1986.
- VARGA, J. János. *Válaszúton: Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*. Budapest, 2007.
- VÁRKONYI, Ágnes R. *Buda visszavívása, 1686*. Budapest, 1984.
- VÁRKONYI, Ágnes R. *Magyarország visszafoglalása 1683–1699*. Budapest 1987.
- VIDIC, Federico. Un goriziano agli assedi di Vienna e Buda: Rodolfo Rabatta e la guerra «in buono e perfetto ordine». In: *Quaderni Giuliani di Storia*, 2021, roč. 42, č. 1, s. 73 – 102.
- WESSELY, Kurt. Neuordnung der ungarischen Grenzen nach dem großen Türkenkrieg. In: *Die k. k. Militärgrenze: Beiträge zu ihrer Geschichte*. Wien, 1973, s. 29 – 93.
- WILSON, Peter H. *Europe's Tragedy: A New History of the Thirty Years War*. London, 2010.
- WINKELBAUER, Thomas. The General War Commissariat: A Neglected Pivot of the Habsburg Fiscal-Military State. In: GODSEY, William a Petr MAŤA, ed. *The Habsburg Monarchy as a Fiscal-Military State: Contours and Perspectives 1648–1815*. London, 2022, s. 124 – 145.
- ZACHAR, J. *Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792*. Budapest, 2004, s. 157 – 161.
- ZACHAR, József. Hungarian Soldiers in the Habsburg and Foreign Armies, 1699–1789. In: KIRÁLY, Béla K. a László VESZPRÉMY, ed. *A Millennium of Hungarian Military History*. New York, 2002, s. 185 – 214.